

Psikolojide Kartezyen ve Newtoncu Paradigmaların Ötesinde: Transaksiyonel Yaklaşımda İnsan Deneyimi

Beyond Cartesian and Newtonian Paradigms in Psychology: Human Experience in the Transactional Approach

 Mehmet Karasu¹

¹Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van

ÖZ

Kartezyen düalizm ve Newtoncu görüş, psikoloji biliminin insan deneyimini anlamada karşılaştığı önemli açmazları beraberinde getirmektedir. Bu perspektifler, insan deneyimini parçalara ayırarak, durağan ve basit ilişkilerle ele almakta ve nesnellığe dayalı evrensel ilkelere ulaşma çabası göstermektedir. Ancak bu yaklaşım, deneyimin karmaşıklığını, bütünselliğini, dinamikliğini ve öznelliğini göz ardı ederek, parçalanmış bir insan modeli ortaya çıkarmaktadır. Bu kısıtlayıcı anlayışın üstesinden gelmek üzere sunulan transaksiyonel dünya görüşü, psikoloji çalışmalarında insan deneyimini kendi bağlamında, öznelliğinde ve karmaşıklığı içinde dinamik bir bütün olarak ele almayı önermektedir. Bu derlemede, Kartezyen düalizm ve Newtoncu görüşün psikoloji alanındaki temel açmazları ele alınmakta; transaksiyonel yaklaşım hem teorik çerçevesi hem de uygulama örnekleri aracılığıyla açıklanmaktadır. Ayrıca bu yaklaşımın araştırmalarda nasıl uygulanabileceğine dair yarı yapılandırılmış bir kılavuz sunulmaktadır.

Anahtar sözcükler: Kartezyen düalizm, Newtoncu görüş, insan deneyimi, transaksiyonel yaklaşım, psikoloji

ABSTRACT

Cartesian dualism and the Newtonian view present significant dilemmas for psychological science as it strives to comprehend human experience. These perspectives tend to conceptualize human experience in static and simplistic terms, fragmenting it into isolated components and seeking universal principles through objectivity. However, this reductionist approach neglects the inherent complexity, holistic nature, dynamism, and subjectivity of human experience, ultimately yielding a fragmented and inadequate model of humanity. In response to this restrictive paradigm, the transactional approach emerges as a more comprehensive framework, advocating for the examination of human experience as a dynamic whole, situated within its unique context and characterized by its subjectivity and complexity. This review critically analyzes the fundamental dilemmas posed by Cartesian dualism and the Newtonian view within the realm of psychology and elucidates the transactional approach through its theoretical underpinnings and practical applications. Furthermore, a semi-structured guide is provided to facilitate the integration of this approach into psychological research.

Keywords: Cartesian dualism, Newtonian view, human experience, transactional approach, psychology

Giriş

Günümüz yaygın psikoloji anlayışı ve bilim yapma pratikleri, büyük oranda kartezyen düalizm ve Newtoncu görüşün epistemik dayanakları üzerine inşa edilmiştir (Gulbenkian Komisyonu 2012, Brown ve Key 2020). Kartezyen düalizm, filozof ve matematikçi René Descartes'ın (1596-1650) geliştirdiği bir düşünce sistemidir. En genel tanımı ile kartezyen düalizm, insanın fiziksel kurallara bağlı bir beden (Lat. res extensa: var olan şey) ile bu kurallardan bağımsız olan bir zihin (Lat. res cogitans: düşünen şey) olmak üzere iki ayrı varlık düzeyine sahip olduğu görüşüdür (Descartes 1641/1984). Bu görüş zihinsel süreçlerle fiziksel süreçler arasında ayrım olduğunu varsaymaktadır (Baker ve Morris 1996). Kartezyen düalizmin psikolojiye etkisi, insan deneyimini anlamak için "analiz etmenin" gerekli olduğu, analiz etmek için ise tıpkı beden-zihin, özne-nesne ya da birbirinden çeşitli özelliklerle ayrıştıran psikolojik olgulardaki (örn., öz-yeterlik, öz-saygı, öz-farkındalık) gibi insan deneyimini parçalara ayırarak incelemenin gerekli ve geçerli bir yöntem olduğu fikrine meşru bir zemin sağlamasıdır. Makale boyunca, insan(lar)ın duyguları, duygulanımları, bilişsel süreçleri ve davranışları gibi ölçülebilir ve ölçülemez niteliklerin bütünselliğini ifade etmek amacıyla "deneyim" terimi kullanılmaktadır (Jay 2012).

Yazışma Adresi /Address for Correspondence: Mehmet Karasu, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Van, Türkiye **E-mail:** karasuumehtett@gmail.com

Geliş tarihi/Received: 02.10.2024 | **Kabul tarihi/Accepted:** 02.03.2025

Newtoncu görüş ise fizikçi ve filozof Isaac Newton'un (1643-1727) evrensel çekim ve hareketin yasalarını açıkladığı eseri ile şekillenmiştir (Newton 1687/1999). Bu görüş, evrenin belirli ve değişmez fizik yasalarına göre işlediği mekanistik bir anlayışı temsil etmektedir. Evren bir makine gibi düzenli, öngörülebilir ve determinist bir yapıdadır. Neredeyse her olay, kesin bir neden-sonuç ilişkisi içinde gelişmektedir. Bir olayın sonuçları, önceki koşullar ve fizik yasalarına dayanarak kesin bir şekilde öngörülebilir (DiSalle 2002). Bu mekanistik evren modeli, her yerde ve her koşulda aynı şekilde işleyen evrensel bir sistem tasvir etmektedir. Dolayısıyla, evrendeki her olgunun temelinde bu evrensel yasaların geçerli olduğu varsayılmaktadır. Bu dünya görüşünün psikolojiye etkisi ise insan deneyiminin indirgendiği parçalardaki "evrensel" psikoloji ilkelerinin bilimsel yöntemler kullanılarak nesnellikle keşfedilmesi ve insan deneyimine ilişkin öngörülebilir çıkarımlar yapılması fikrine epistemik zemin sağlamasıdır (Schultz ve Schultz 2011, Gulbenkian Komisyonu 2012).

İdeal koşullarda, Kartezyen düalizm ve Newtoncu görüş, bilimsel işleyiş açısından genellikle sorunsuz, meşru ve tercih edilir bir çerçeve sunuyor gibi görünmektedir. Bu durum, söz konusu yaklaşımların, nesnellik, ölçülebilirlik ve evrensel yasalara dayalı bir perspektif sağlayarak psikolojiyi doğa bilimleriyle uyumlu ve karşılaştırılabilir bir şekilde konumlandırmasından kaynaklanmaktadır (Schultz ve Schultz 2011). Bu epistemik çerçeve sosyal, psikolojik ve gelişimsel olguların bilimsel yöntemlerle sistematik bir biçimde incelenmesine olanak tanırken, aynı zamanda psikolojinin bilimsel statüsünü güçlendirmektedir. İki dayanağın psikoloji için birçok kazanımına (örn., uygulamalı psikoloji kapsamındaki müdahale programları, insan davranışlarına dair bilimsel bilgi artışı) rağmen, gerçek yaşam koşulunda önemli açmazları bulunmaktadır. Kartezyen düalizm ve Newtoncu görüşün psikoloji bilimi için oluşturduğu açmazlar, insan deneyimini anlama çabasında bazı kısıtlayıcı etkiler meydana getirmektedir. İnsan deneyimi; parçalara indirgenerek, durağanlığı esas alınarak, basitleştirilmiş ilişkilerle değerlendirilerek, evrensel ilkelere ulaşma gayretinde olarak ve nesnelliğin mümkün olduğuna inanarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşım sonucunda deneyimin bütünselliği, dinamikliği, karmaşıklığı, yerelliği, öznelliği ve anlamı, en iyi beklentiyle, bir çalışmanın "sınırlılığı," ileriki çalışmalarda ele alınması gereken yeni araştırma konuları ya da kontrol edilmesi gereken karıştırıcı değişkenler bağlamında değerlendirilen niteliklere dönüşmektedir. Gerçek yaşam koşulunda ise dinamik bağlamından koparılmış, birtakım psikolojik faktörlerle "belirlenen" bir insan modeli ortaya çıkmaktadır. Bu makalede öncelikle kartezyen düalizm ve Newtoncu görüşün psikoloji bilimi için oluşturduğu öne çıkan zorluklar özetlenmiştir, ardından bu açmazlara çözüm olarak transaksiyonel dünya görüşü açıklanmış ve bu dünya görüşünün psikoloji çalışmalarında nasıl kullanılabileceğine dair yarı yapılandırılmış bir kılavuz sunulmuştur.

İnsan Deneyiminin Parçalanması: Bütünsel Anlayışın Yitimi

Kartezyen felsefenin temelini oluşturan zihin-beden düalizmi, insan deneyiminin iki ayrı ve bağımsız bileşene ayrılabilirliğini öne sürmektedir: zihinsel süreçler ve fiziksel süreçler. Descartes'a göre, zihin ve beden birbirinden ayrı varlıklardır; zihinsel olaylar fiziksel olaylardan bağımsızdır (Descartes 1641/1984). Bu düşünce, psikolojide insan deneyimini anlamak için zihinsel ve bedensel süreçlerin ayrıştırılması gerektiği fikrine zemin hazırlamıştır. Ancak bu yaklaşım insan deneyiminin bütünselliğini yansıtmadığı için eleştirilmektedir. Gestalt psikolojisi algı deneyiminin bir bütün olarak ele alınması gerektiğini savunmaktadır (Koffka 1935). Kartezyen yaklaşımın parçalara odaklanan analitik yöntemine karşın, Gestalt psikolojisi, algının doğasını ve işleyişini ancak bütünsel bir perspektiften değerlendirecek kavrayabileceğimizi vurgulamaktadır. Gestalt psikolojisinin "bütüncül algı" anlayışı, Kartezyen indirgemeciliğin insan algısının karmaşıklığını nasıl göz ardı ettiğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Kurt Lewin'in (1936) yaşam alanı (life space) kavramı, insan deneyiminin sadece zihinsel süreçlerle açıklanamayacağını, bireyin nitelikleri ile sosyal çevrenin özelliklerinin anlık bir birleşiminin deneyimin anlaşılmasında büyük bir rol oynadığını göstermektedir. Bu, kartezyen yaklaşımın göz ardı ettiği çoklu etkileşimlerin önemine işaret etmektedir.

Psikoloji biliminde, zihin-beden ayrımı, indirgemeci bir anlayışla insan deneyimini parçalara ayırarak incelemeye yol açmıştır. Örneğin, deneysel psikoloji, zihin-beden ayrımını kullanarak bilişsel ve duygusal süreçlerin nedensel ve ayrıntılı analizini yapmaktadır. Ancak bu yaklaşım, çoğu durumda bireyin karmaşık yaşam bağlamını dışarıda bırakabilir. Yine de deneysel psikoloji her zaman bu sonuca varmak zorunda değildir. Örneğin, Gibson'ın Algı Teorisi (Gibson 1979), algının organizmanın zihninde yorumlanarak değil, çevreyle doğrudan ve karşılıklı bir etkileşim içinde gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Algı, organizma ve çevre arasında aktif karşılıklı ilişkilerle meydana gelen aktif bir bilgi işleme sürecidir. Psikolojik süreçler ve bağlamlar, bağımsız bileşenler değil; bütünsel görünüşlerdir. Benzer şekilde Roger Barker'in (1968) davranış ortamları (behavior settings) kavramı, insan deneyiminin sadece içsel ve psikolojik süreçlerden değil, fiziksel ve sosyal çevresiyle etkileşimleri ile şekillendiğini ortaya koyarak kartezyen indirgemeciliğe bir alternatif sunmaktadır.

Newtoncu görüş, evreni mekanik ve öngörülebilir bir sistem olarak ele almaktadır. Kartezyen felsefe de olduğu gibi Newtoncu anlayışa göre, karmaşık sistemler, daha küçük bileşenlerine ayrılarak anlaşılabilir. Bu düşünce psikolojiye de yansımış ve insan davranışları ile zihinsel süreçlerin ayrı ayrı bileşenler hâlinde incelenmesi gerektiği fikrini güçlendirmiştir. Ancak bu yaklaşım, insan deneyiminin “parçaların toplamından daha fazlası” olduğu anlayışını göz ardı edebilir. Örneğin, Urie Bronfenbrenner’in (1979) Ekolojik Sistemler Teorisi, bireyin içinde bulunduğu sosyal, kültürel ve zamansal bağlamların, bireyin davranışlarını ve gelişimini nasıl şekillendirdiğini göstermektedir. Newtoncu görüş, bu tür çok katmanlı etkileşimleri göz ardı etme ve deneyime dair bütünselliğin kaybedilmesi tehlikesi taşımaktadır. Psikoloji bilimi, her iki epistemik anlayışın etkisiyle uzun süredir insan deneyimini küçük bileşenlere ayrılarak incelemektedir. Halbuki insan deneyimi, biyolojik, psikolojik, sosyal, kültürel, mekânsal ve zamansal unsurların karmaşık ve karşılıklı etkileşimlerinden oluşmaktadır (Werner ve ark. 1985, Altman ve Rogoff 1987).

İnsan Deneyiminin Durağanlaştırılması: Dinamikliğin Kaybı

Newton fiziğinde zaman, evrensel bir sabit olarak kabul edilmektedir (DiSalle 2002). Bu, tüm varlıklar için aynı hızla akıp giden mutlak bir zaman anlamına gelmektedir (Orlikowski ve Yates 2002). Bu anlayışta zaman, fiziksel olayların dışsal bir boyutudur ve olaylar arasındaki etkileşimlerin bir sonucu olarak değişim meydana gelmektedir. Diğer bir deyişle, olayların kendi başlarına ya da içsel bir zaman dinamiği yoktur; değişim, dışsal faktörlerin etkisiyle gerçekleşmektedir. Ana akım psikoloji yaklaşımları zaman ve değişimi genellikle bu Newtoncu anlayışın arka planıyla ele almaktadır (Slife 1995, Levine 2003). Zaman, psikolojik süreçler, kişisel özellikler ya da çevresel faktörlerin etkileşimiyle ortaya çıkmaktadır ve şekillenmektedir. Değişim, bu etkileşimlerin bir sonucu olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, bir kişinin kaygı seviyelerindeki değişiklik, bireyin çevresiyle etkileşiminden kaynaklanan dışsal bir değişim olarak ele alınmaktadır ve zaman yalnızca bu etkileşimlerin ölçülmesinde (örn., T1, T2, T3 aralıkları) bir araçtır (McLaughlin ve Hatzenbuehler 2009). Bu yaklaşımda, zamansal süreçler, kişisel ya da çevresel özelliklere dayalı olarak kesikli bir şekilde, diğer bir anlatımla belirli aralıklar veya ayrı parçalar hâlinde çerçevelenmektedir. Böylece, değişim sürekli bir süreç olarak değil, ayrı zaman dilimlerinde meydana gelen parçalı olaylar dizisi olarak anlaşılmaktadır. Halbuki zaman olguya içkin, onun görünüşlerinden biridir (Werner ve ark. 1985, Altman ve Rogoff 1987).

Kartezyen düalizm, insan deneyiminin parçalara ayrılarak incelenmesini sağlamaktadır. Ancak aynı zamanda bu parçaları statik ya da anlık görüntülere dönüştürmektedir ve deneyimin dinamikliğinin neredeyse durdurulmasına yol açmaktadır. Daha açık bir anlatımla, yaygın psikoloji araştırmalarında bireyin herhangi bir konudaki dinamik süreçleri, belirli bir zamanda dondurulmuş bir durum ya da kesit olarak ele aldığı anlaşılmaktadır. Değişim, yalnızca iki ya da daha fazla farklı zamandaki durumlar/kesitler arasındaki fark (örn., T1’den T2’ye geçen süre) olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, problem çözme süreçleri ya da öğrenme gibi bilişsel işlevler, mutlak ve deneyimin dışındaki zaman birimleri ile ölçülür, bu da zamanın yalnızca bir konum, koordinat ya da yer olarak algılandığına işaret etmektedir. Bu perspektifte zaman, dışarıdan olguya yüklenen bir ölçümdür ve değişim, bireyin içsel dinamiklerinden ziyade bu ölçümler aracılığıyla anlaşılmaktadır (Wong ve Ho 2017, Evans ve ark. 2018).

Halbuki insan deneyiminde zaman, dışsal bir ölçü biriminden ziyade; olayların içsel bir yönüdür ve deneyimin devam eden ve sürekli işleyen dinamik sürecidir (Altman ve Rogoff 1987, Werner ve ark. 2002). Diğer bir anlatımla bir olayın devam eden gelişiminin, onun anlamının bir parçasıdır. Bu nedenle insan deneyimlerinin, sadece statik ya da anlık görüntüler olarak ele alınmaması gerekir. Örneğin, öğrenme süreci, psikoloji araştırmacılarının belirlediği belirli zaman dilimlerinde dondurulmuş aşamalarla değil, devam eden bir dönüşüm süreci olarak görülmelidir. Bu yaklaşım, bireylerin ve çevrelerinin sürekli olarak birbirlerini etkilediği dinamik bir süreç anlayışına dayanmaktadır. Ancak kartezyen düalizm ve Newtoncu görüş, zamana ve değişime dışsal birer ölçüt ve etkileşimlerin sonucu olarak bakmaya yol açmaktadır. Zaman ve değişime yönelik bu bakış insan deneyimlerinin dinamikliğini ikincil plana iterek deneyimlerin statik bir şekilde anlaşılmasına neden olmaktadır. İnsan deneyiminin yalnızca statik anlar üzerinden değil, sürekli bir değişim süreci olarak anlaşılması, bu süreçlerin daha gerçeğe yakın ve derinlemesine bir şekilde kavranmasına olanak tanıyabilir (Werner ve ark. 1985, Werner ve Haggard 1985).

İnsan Deneyiminin Basitleştirilmiş İlişkilerle Değerlendirilmesi: Karmaşıklığın İhmali

İnsan davranışları bir yanıla basit ve yalın gibi görünürken, gerçekte son derece karmaşıktır (Glassman ve Hadad 2018). Karmaşıklık, deneyimle ilgili birçok nedenin ve sonucun olabileceğine, bu nedenlerin ve

sonuçların değişen bağlamlarda karşılıklı olarak birbirlerini dönüştürebileceğine işaret etmektedir. Bu, nedenlerin ve sonuçların karşılıklı bağımlılıkları ve çok kaynaklı doğasına işaret etmektedir. Dolayısıyla burada insan deneyimine yön veren mekanik nedenler ve bunların sonuçlarına indirgenemeyecek karşılıklı etkileşimlerle meydana gelen görünüşler, biçimler ya da formlardan söz edebiliriz. Bu formlar, değişen örüntülerle sürekli olarak farklı biçimlere bürünmektedir. Bu görüş, insan deneyiminin psikolojik, sosyal, mekânsal ve zamansal niteliklerin karşılıklı etkileşimleriyle meydana gelen bütünsel bir birlik içinde şekillendiğine işaret etmektedir (Altman ve Rogoff 1987, Werner ve ark. 2002). Bireyler çevreleriyle sürekli etkileşim hâlinindedir ve bu etkileşimler çok yönlü ve dinamiklidir. Örneğin, bir bireyin herhangi bir duruma ilişkin stres düzeyi, yalnızca çevresel faktörler ya da içsel zihinsel süreçlerle açıklanamaz. Bu süreç, bireyin çevresiyle sürekli etkileşim içinde gelişen dinamik bir süreçtir. Bu yaklaşımla, insan deneyimlerinin zaman içindeki dönüşümleri, karşılıklı etkileşimler ve bağlamsal faktörler dikkate alınarak daha derinlemesine anlaşılabilir.

Psikoloji bilimine Kartezyen düalizmin ve Newtoncu görüşün yansımaları, insan deneyimini basitleştirilmiş neden-sonuç ilişkileriyle açıklamaya çalışan klasik davranışçılık ve bilişsel modellerde görülebilir. Psikolojideki klasik davranışçı yaklaşımlar, bu iki yaklaşımın en belirgin yansımalarından biridir. Örneğin, Skinner'in edimsel koşullanma yaklaşımında, davranışlar çevresel uyarıcılar ve pekiştiricilerin doğrudan bir sonucudur. Öğrenme süreçleri bir dizi statik ya da "kontrollü dinamik" aşamalar olarak modellenmektedir. Üstelik bu süreçler sadece gözlenebilir ve dolayısıyla ölçülebilir özelliklerle sınırlandırılmaktadır (Skinner 1953). Karmaşık öğrenme deneyiminin sadece uyarılara ve tepkilere indirgenmesi, başta sosyal etkileşimler, normlar ve bağlam gibi faktörleri, içsel motivasyonları, karmaşık bilişsel ve duygusal süreçleri, kültürel özellikleri ikincil bir konuma iterek bunların ihmal edilmesine yol açmaktadır. Nitekim öğrenme deneyimi, sadece ödül ve cezanın etkisiyle değil, aynı zamanda özerklik, yeterlilik ve ilişki kurma gibi temel psikolojik ihtiyaçların da etkisiyle şekillenmektedir. Ayrıca, kişisel deneyimlerin yanı sıra, başkalarının davranışlarına verilen tepkiler (örn., gözlem yaparak veya özdeşim kurarak) de öğrenme sürecini etkileyen önemli faktörlerdendir (Bandura 1969, Ryan ve Deci 2000).

Bu noktada, bilişsel modellerin benzer bir indirgemeci anlayışı benimsediği, özellikle günümüzde nörobilimle entegrasyon çabalarının bu eğilimi güçlendirdiği savunulabilir. Bilişsel psikolojinin, karmaşık zihinsel süreçleri ve bilişleri nörolojik süreçlere indirgeme çabası, insan düşüncesinin evrensel ve bağlamdan bağımsız bir mekanizma olarak ele alınmasına neden olmaktadır. Bu yaklaşım, insan zihninin biyolojik temellerine odaklanırken, zihinsel süreçleri daha mekanik ve statik bir düzene indirgemeye yönelik bir çaba olarak görülebilir. Bu bağlamda, günümüzde nörobilimin yaygınlaşması, zihninin biyolojik altyapısını daha derinlemesine incelemeyi hedeflese de aynı zamanda zihninin sosyal ve kültürel bağlamlardan bağımsız olarak anlaşılmasına yol açmaktadır. Böylece, insan deneyiminin çok boyutlu ve dinamik yapısını göz ardı etme riski doğmaktadır. Newtoncu görüş, mekanik nedensellik ve doğrusal ilişkilere yaptığı vurgu ile psikolojik ölçüm ve teoriyi de etkilemiştir. Bu paradigmanın psikolojik ölçümlere uygulanması, psikolojik olguların karmaşıklığının basit ve ölçülebilir metriklere indirgenmesine neden olmuştur (Cantley, 2014). Klasik öğrenme yaklaşımlarına epistemik zemin sağlayan kartezyen düşünce ve Newtoncu görüş, insan deneyiminin akışkan ve sürekli yapısını statik parçalara bölerek, basitleştirilmiş neden-sonuç (uyaran-tepki) ilişkilerine indirgeyerek deneyimin karmaşıklığını anlamada önemli bir kayba neden olmaktadır. Oysa insan deneyimi, yalnızca gözlenebilir çevresel faktörlerin değil, içsel motivasyonlar, geçmiş deneyimler, sosyal ve fiziksel bağlamların karmaşık etkileşimleriyle şekillenmektedir (Stokols ve Shumaker 1981, Stokols ve Altman 1987, Bechtel 2010, Heft 2020).

İnsan Deneyiminde Evrensellik ve Nesnellik Arayışı: Yerelliğin, Öznelliğin ve Anlamanın Kaybı

Newtoncu görüş, insan davranışlarının da evrensel davranış kurallarıyla açıklanabileceği yanılgısına yol açmıştır (Gulbenkian Komisyonu 2012). Psikolojide bu görüş, insan davranışlarının belirlenebilir ve öngörülebilir davranış ilkeleriyle tanımlanabileceği inancını beslemektedir. Ancak insan davranışları, değişen bağlamlara son derece duyarlıdır. Dolayısıyla Newtoncu sabit yasalar arayışı, bu bağlamların karmaşıklığını göz ardı ederek insanı bağlamsız, soyut bir varlık olarak ele alınmasına yol açmaktadır. Bu yaklaşımın psikolojideki bir örneği, nomotetik yöntemlerin yaygın kullanımıdır. Nomotetik yöntemler, geniş örneklem grupları üzerinde genellenebilir ve evrensel sonuçlara ulaşmayı ve bunları açıklamak için teoriler üretmeyi hedefleyen yöntemler bütünüdür (Hermans 1998, Robinson 2011). Nomotetik yöntemlerin esas alındığı niceliksel veri toplama ve istatistiksel analizlerle yapılan çalışmalar, bireylerin deneyimlerini tekil ve yerel bağlamlarından kopararak, genelleştirilebilir sonuçlar üretmeyi amaçlamaktadır. Dahası bu yaklaşımda araştırmacılar inceledikleri olgudan bağımsız ve nesnel olduklarını varsaymaktadır (Carminati 2018). Nomotetik yöntemlerin

dayandığı bu evrensellik arayışı, WEIRD (Western, Educated, Industrialized, Rich, Democratic; Batılı, Eğitimli, Sanayileşmiş, Zengin, Demokratik) topluluklardan ve Batılı olmasa dahi formasyonu bu kültürden olan gruplardan toplanan verilerle yapılan araştırmaların (Henrich ve ark. 2010), Batılı olmayan toplumların deneyimlerini göz ardı etmesine neden olmaktadır (Gergen ve ark. 1996, Arnett 2008). Bu tek merkezli yaklaşım, evrensel yasalar oluşturma çabasının insan deneyimlerinin çeşitliliğini ve karmaşıklığını arka plana ittiğini göstermektedir.

Kartezyen analiz yöntemi, karmaşık bir sistemi anlamanın yolu olarak parçalarına ayırmayı öne sürmektedir. Bu yaklaşım psikolojiye uyarlanarak insan deneyimini anlamak için bir tür mekanik parçalama modeli sunmaktadır. Psikolojik olgular, bu yöntemle bağlamlarından soyutlanmış ve evrensel ilkeler doğrultusunda analiz edilebilecek bağımsız birimlere dönüşmektedir. Bu yaklaşım, öznelliği dışlayarak bireylerin kişisel deneyimlerini, duygusal dünyalarını ve anlamlandırmalarını göz ardı etmektedir. Örneğin, klasik deneysel psikolojide kullanılan araştırmalarda, bireyler, laboratuvar ortamında sterilize edilmiş koşullar altında incelenmektedir ve katılımcıların öznelliği mümkün olduğunca elimine edilmeye çalışılmaktadır. Bu tür bir nesnellik arayışı, bireylerin psikolojik süreçlerine dair evrensel sonuçlar elde etmeyi hedeflerken, onların kişisel ve kültürel anlam ve öznel bağlamlarını dışarıda bırakmaktadır. Bu da psikolojik araştırmaların insana dair anlamın derinliğini tam olarak kavramasını engellemektedir. Denilebilir ki, her iki epistemik dayanağın etkisiyle, psikolojide, deneyimin öznelliği ve anlamı, sadece işevruruk/operasyonel tanımlarla ölçülebilir ve istatistiksel olarak anlamlı olgulara indirgenmiştir. Örneğin, Bağlanma Kuramı temelde Batılı orta sınıf bakış açısını temsil ederek çekirdek aile ve bakım veren-çocuk ilişkilerine odaklanırken, farklı toplumsal yapılar (örn., geniş aile sistemi) bu kuramın evrensel geçerliliğini sorgular hâle getirmektedir (Keller 2018). Bu yüzden psikolojik araştırmalarda bağlamların etkisini göz önünde bulunduran esnek ve bütüncül yaklaşımlar benimsemek, insan doğasının anlaşılmasında daha doğru ve kapsayıcı bir yol sağlayabilir.

Giriş kısmında da ifade edildiği gibi, kartezyen düalizm ile insan deneyimini anlamak için analiz etmenin; analiz etmek içinse onları parçalara ayırmanın gerekli ve geçerli bir yöntem olduğu fikri dayanak bulmaktadır. Newtoncu görüşe göre, davranışlar belirli ilkelere ve süreçlere dayanan mekanik bileşenler olarak anlaşılabilir. Böylece insan karmaşık bağlamlarından kopararak, bağımsız ve steril "psikolojik olgular" hâline gelmektedir. İnsanın toplumsal, zamansal ve mekânsal ilişkileri bir tür kontrol değişkenine dönüştürülerek bağlamsız bir insan imgesi ortaya çıkmaktadır. Bağlamsız insan tahayyülü, bilimsel nesnellik ile beraber davranışların evrensel ilkeleri hakkında bilgi üretim iddiasını sağlarken, bireysel, sosyal ve kültürel çeşitlilikler, anlamlar ve öznelıklar ikincil bir özelliğe itilmektedir. Evrensel bilgi üretimi niyetli ya da niyetsiz biçimde yerelin etkisini azalttığı için, yerel karşılığında bir pozisyona geçmekte ve bu pozisyon nomotetik yöntemler aracılığıyla kurulmaktadır.

Nomotetik yöntemlerde, veri toplama amacıyla deneyler, anketler ve çeşitli ölçüm araçları kullanılmaktadır. Bu yaklaşımda, bilimsel bilginin nesnel ve tarafsız olması büyük önem taşımaktadır. Araştırmacıların ve katılımcıların öznelliği en aza indirilmektedir ya da tümüyle elimine edilmektedir. Nomotetik yöntemler, evrensel ve genel sonuçlara ulaşmayı hedeflediği için sistematik bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu yaklaşım değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkilerini belirlemeye odaklanmaktadır. Bu nedenle nedenler ve sonuçlar yeterince iyi bilindiğinde ve doğru biçimlerde ölçüldüğünde, bilimsel araştırmaların tekrarlanabileceği varsayılmaktadır. Psikolojide güncel bir sorun olarak öne çıkan tekrarlanabilirlik krizi (bilimsel araştırmalarda aynı sonuçlara ulaşamaması durumu), genellikle örneklem özellikleri, hatalı istatistiksel analizler, yalnızca anlamlı sonuçların yayımlanması ve yayın yanlılığı gibi nedenlere indirgenerek ele alınmaktadır (Wiggins ve Christopherson 2019). Bu çerçeveye bağlı olarak, araştırma süreçlerinde şeffaflık, veri paylaşımı, ön kayıt ve tüm bulgulara açık yayın politikaları gibi önlemlerin krizi çözmesi beklenmektedir. Bu önlemlerin değerini göz ardı etmeden, krizin yalnızca metodolojik değil, aynı zamanda psikolojide kullanılan insan modellerinde ve bu modellerin sınırlılıklarına dayandığını belirtmek gerekmektedir (Arkonaç 2004, 2009).

Nesnellik fikrinin sağlamlaştırılması için nicel yöntemlere yapılan aşırı vurgu, psikolojide deneyimin öznelliği ve anlamını daraltmaktadır. Anlam ve öznellik, sadece istatistiksel olarak anlamlı ilişkilere odaklanarak, geçerli ve güvenilir ölçüm araçları ile son derece sınırlı bir açıklama çerçevesine indirgenmiştir. Böylece anlam ve öznellik, ölçülebilirlik sınırlarında tutulmuştur. Aslında insanların anlam dünyaları ve öznelikleri insanı diğer canlılardan ayırt eden önemli konulardan biridir. Özellikle nitel ve hümanist yaklaşımlar, bireylerin öznel deneyimlerini anlamının önemini sıklıkla vurgulamaktadır (Glassman ve Hadad 2018, Peker-Dural ve Karasu 2023). Kartezyen ve Newtoncu anlayışın öznel deneyimleri göz ardı etme eğilimi, psikoloji biliminin insan deneyimini tam anlamıyla ve bütünsel kavramasını engellemektedir.

İnsan Deneyimini Mekanik Analiz Eğilimi: Bütünsel Sorunlara Çözüm Üretme Kapasitesinin Kaybı

Psikoloji bilimi, Descartes'ın düalist felsefesi ve Newtoncu mekanistik dünya görüşünden miras aldığı iki temel yaklaşım ile bireylerin deneyimlerini, birbirinden bağımsız parçalara indirerek ve deterministik bir nedensellik zinciri içerisinde ele alarak dinamik bağlamından koparmakta ve mekanistik olarak ele almaktadır. Bu durum bütünsel sorunları (toplumsal, ekolojik, sosyo-politik problemler) göz ardı etmeye ya da en iyi ihtimalle bütünsel sorunlarla "dışarıdan" kontrollü ilişkilenebilirlik yol açmıştır. Örneğin, bu durum toplumsal bağlamda şiddet gibi karmaşık sorunları yalnızca bireysel düzeyde ele alarak psikolojikleştirme sonucunu doğurmuş, yoksulluk, eğitim eksikliği ve ayrımcılık gibi toplumsal faktörlerin ihmal edilmesine yol açmıştır. En temelde bu bakış açısı, insan deneyiminin sosyal, etik ve politik bağlamlarını göz ardı etme eğilimindedir. Bu durum, bilimsel nesnellik ve politik tarafsızlık nosyonları ile inşa edilmiştir. Ancak sosyal bilimlerde, özellikle psikoloji alanında, bu iki nosyonun aslında bir ideal ya da mit olduğu vurgulanmaktadır. Psikolojinin bütünsel sorunların çözümüne katkı sunma sorumluluğu taşıdığı ve bu nedenle de "taraf" olduğu savunulmaktadır (Göregenli 2003, 2007). Bu bağlamda, bütünsel sorunların çözümünde etkili olabilmek için sadece bilgi üretmek değil, aynı zamanda bu bilginin nasıl, kim için ve hangi amaçla üretildiği gibi etik ve metodolojik sorulara yanıt aramak önem kazanmaktadır (Gezici Yalçın ve Coşkan 2021). Eleştirel bakış açısıyla yola çıkıldığında, insan deneyiminin karmaşıklığını ve toplumsal ilişkiler ağını dikkate alan bir bilgi üretimi mümkündür. Araştırmacının sadece bilgi toplayan bir özne değil, aynı zamanda toplumsal bir aktör olduğu düşünüldüğünde, bu tür bir bakış açısı, araştırmacıları, bilgi üretim sürecinde etik, politik ve toplumsal sorumluluklarını sorgulamaya yönlendirmektedir.

Açmazların Özetlenmesi

Detaylı şekilde sunulan açmazlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, zihnin ve bedenin/dış dünyanın ayrıştırılmasıyla zihinsel süreçlerin, bedenden/dış dünyadan bağımsız bir varlık alanı olarak değerlendirildiği bir hiyerarşi meydana gelmektedir. Böylece, zihin, dış dünyayı kendi algıları ve beklentileri çerçevesinde şekillendirme yetkisini pekiştiren bir konuma yerleşmektedir. Bu durum, zihnin dış dünyayı yönlendirme ve kontrol etme arzusunu güçlendirirken, nesneleştirme ve ölçme süreçlerini de beraberinde getirmektedir. Zihin ve dış dünya arasındaki bu hiyerarşik ilişki, insanın deneyimlerini, organik bir varlık olarak değil, mekanik bir düzlemde tipolojilere ve gelişim aşamalarına indirgeyerek açıklamaya yönelik bir eğilimi beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, günümüz psikoloji biliminin düşünsel dinamikleri, zihnin dış dünyayı dönüştürme çabasının bir yansıması olarak, insan doğasının karmaşıklığını basitleştirici bir yaklaşımla ele almakta ve bu süreçte evrensel teoriler geliştirme eğiliminde bulunmaktadır. Zihin, dış dünyayı yalnızca algılamakla kalmayıp, aynı zamanda onu kendi perspektifine göre yeniden tasarlamakta ve bu tasarımın sonuçlarını, bireylerin psikolojik durumlarına dair geniş kapsamlı ve genellenebilir teorilere dönüştürmektedir. Örneğin, psikolojideki özne-nesne ayrımı, deneysel tasarımlarla pekişmektedir. Bilim insanı, deneysel manipülasyonları aracılığıyla katılımcı üzerinde bir tür "oyun oynama" yetkisini bu ayırmadan almaktadır. Bilim yapma adına alınan bu yetki, katılımcının deney ortamında nesneleştirilmesinin önünü açmaktadır. Nesnelliği sağlamak için yapılan bu "meşru" ayırım, araştırmacıya, katılımcı üzerinde bir kontrol aracı sunmaktadır. Ancak bilimsel meşruiyet bu noktada sorunlu hâle gelmektedir; çünkü insanın deneysel tasarımda nesneleştirilmesi, onun gerçek yaşam koşullarındaki karmaşık bütünselliğini göz ardı etmektedir. Bu bağlamda kartezyen düşüncenin beden-zihin ayrımı, psikolojinin doğa bilimlerine benzeme çabasında önemli adımlardan biri hâline gelmiştir.

İnsan deneyimi, farklı bağlamlara göre mekânsal, zamansal, sosyal ve psikolojik yönlerden çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilikler deneyimin bir bileşeni ya da faktörü değil, biçimidir. İnsan deneyimi, bu çeşitliliklerin bir araya gelmesiyle meydana gelen bütünsel bir birliktir (Altman ve Rogoff 1987). Bu nedenle insanı, psikolojik özelliklere ve ölçülebilir sosyal ilişkilere indirgemek sorunlu görünmektedir. Böylece dinamik olan insan deneyimi, statik olgulara dönüşmektedir. Deneyimin bütününe dair dinamik perspektif, yerini dondurulmuş anlık görüntülere bırakmaktadır. Diğer bir deyişle bütünsel ve dinamik insan deneyimi, psikolojik niteliklere, sınırlı neden-sonuç ilişkilerine indirgenmektedir. Bu süreç parçaya odaklandıktan sonra bu parçanın ölçülebilir tarifi ve hesabı verilebilir ölçme araçlarıyla somutlaşmaktadır. Oysa insan deneyimi, değişen bağlamlarla karşılıklı etkileşim içinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla evrensel bilgiye ulaşma çabası, insan deneyimlerini çok sınırlı bir alana indirgeyerek bütünsel perspektifin göz ardı edilmesiyle sonuçlanmaktadır. Psikolojide hâkim olan geleneksel paradigma, Kartezyen düalizm ve Newtoncu görüşe dayanan varsayımlarıyla insanı bağlamsız, mekanik ve evrensel bir nesne olarak ele almakta; bu yaklaşım ise

insanın toplumsal ve bireysel çeşitliliğini yeterince dikkate almamaktadır. Bu paradigmanın eleştirisi, psikolojide insan deneyiminin bütünsel bağlamına yerleştirilmesini gerekli kılmaktadır.

Transaksiyonel Yaklaşım

Transaksiyonel yaklaşımı içeren psikolojideki dünya görüşlerinin taksonomik kökenleri Dewey ve Bentley (1949) ve Pepper'ın (1942, 1967) çalışmalarında detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu bağlamda yaklaşımın önde gelen teorisyenlerinden biri Irwin Altmandır (Altman 1990). Transaksiyonel yaklaşıma geçmeden önce "transaksiyon" sözcüğünün bu makale bağlamındaki anlamının tarif edilmesi yararlı olacaktır. Konuya ilişkin erken dönem bir örnek olarak Ittelson (1973), kavramı şöyle ifade etmektedir:

"Herhangi bir somut durumda, insan ve çevresi (ile) ayrı ve etkileşimde (olan unsurlar) olarak karşılaşılmaz; bunun yerine, çeşitli şekillerde analiz edilebilecek bir bütün durumla karşılaşılır. ... Durumu bileşenleriyle tanımlamak yerine, bileşenler -insanın kendisi de dâhil olmak üzere- yalnızca karşılaşıldıkları durum bağlamında tanımlanabilir. ... İnsan, içinde hareket ettiği durumdan bağımsız olarak hiçbir zaman var olmaz; aynı şekilde çevre de onu deneyimleyen bireyden bağımsız olarak var olmaz. Her birinin karşılaşıldığı durumdan ayrı olarak varlığından bahsetmek anlamsızdır. "Transaksiyon" kelimesi böyle bir durumu etiketlemek için kullanılmıştır (Ittelson 1973).

Ittelson'un çevre psikolojisi bağlamında değerlendirdiği transaksiyon kavramı, birey ile çevresinin birbirinden bağımsız varlıklar olarak değil, bütünlük bir durumun bileşenleri olarak kavrandığı bir perspektifi ifade etmektedir. Bu yaklaşıma göre, insan ve çevresi yalnızca karşılaştıkları durum bağlamında tanımlanabilir. İnsan deneyimi ne birey çevreden ne de çevre bireyden soyutlanarak anlaşılabilir. Bu bağlamda transaksiyon kavramı, birey ve çevre arasındaki ilişkiyi değil; karşılaşılan bütüncül durumu ve bu durum içindeki bileşenlerin birbirine bağımlı ve karşılıklı olarak şekillendiği yapıyı ifade etmektedir. Transaksiyonel yaklaşım, bu nedenle, birey ve çevreyi birbirinden ayırtırmadan bir bütün içinde ele almayı teklif etmektedir. Örneğin, bir albümdeki müzikleri yalnızca sanatçının performansına indirgemek mümkün değildir. Eserin anlamı, sanatçının arayışı, çaldığı müzik aletleri, dinleyicilerin algıları ve performansın yapıldığı ortam ile beraber şekillenmektedir. Sanatçının müzikal ifadeleri, onun ruh hâli, inançları ve çevresindeki kültürel ve mekânsal atmosferin etkisi altında ortaya çıkmaktadır. Burada müzik, sanatçıdan ve çevresinden ayrı düşünülemeyen, bütünlük bir deneyimdir. Transaksiyonlar da bu bütünlük ve karşılıklı deneyimler gibidir (Ittelson 1973, Altman ve Rogoff 1987).

İnsan deneyimini anlamak, onu diğer insanlarla, psikolojik süreçlerle ve zaman-mekân bağlamıyla birlikte ele almayı gerektirmektedir. Bu yaklaşım bireylerin çevreleriyle etkileşimlerini karşılıklı ilişkiler bağlamında inceleyen çevre psikolojisine dayanmaktadır (Göregenli 2021). Transaksiyonel yaklaşım, bu etkileşimlerin karmaşıklığını anlamak için güçlü bir çerçeve sunmaktadır. Bu yaklaşım, psikolojik süreçler ile çevresel faktörlerin sabit ve değişmez yapılar değil; dinamik ve sürekli değişen örüntüler olduğunu öne sürmektedir (Altman ve Rogoff 1987). Başka bir deyişle, insanlar ve çevreleri arasında hem fiziksel hem de sosyal bağlamda sürekli olarak karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Transaksiyonel yaklaşım, değişen örüntüleri betimsel/formel olarak ele almayı sağlamaktadır. Burada işaret edilen formel açıklama, Aristoteles'in dört nedensellik türünden formel nedene dayanmaktadır. Aristoteles'in diğer nedensellik türleri ise etkin/fail neden (efficient cause), ereksel neden (final cause) ve maddi neden (material cause). Etkin/fail neden, bir eylemi başlatan, onu gerçekleştiren veya ortaya çıkaran aktörü işaret etmektedir. Örneğin, öğrenciyi çalışmaya yönlendiren öğretmen veya bir grup arkadaşının motive edici etkisi etkin nedendir. Ereksel neden, bir şeyin amacını veya niçin yapıldığını açıklamaktadır. Örneğin, bir bireyin geri dönüşüm davranışı yalnızca çevresel normlara uyma zorunluluğundan değil, aynı zamanda gelecek kuşaklar için sürdürülebilir bir yaşam sağlama amacından kaynaklanabilir. Maddi neden ise, bir şeyin hangi maddeden yapıldığını ifade eder. Örneğin, bir personelin iş performansı, yaşadığı mekânın fiziksel koşullarından (rahat bir çalışma masası, sessiz bir oda) etkilenebilir.

Formel neden, bir olgunun veya sürecin belirli bir forma ya da örüntüye sahip olmasının, fiziksel veya psikolojik özelliklerden değil, o formun düzenleyici gerekliliklerinden kaynaklandığını vurgulamaktadır (Werner 1987). Burada temel vurgu, bir nesnenin ya da olayın yapısal ve biçimsel düzenidir. Bu yaklaşım, biçimsel yapının, neden-sonuç ilişkilerini anlamada daha öncelikli olduğunu öne sürmektedir. Altman ve Rogoff'un (1987) formel açıklamaya dair verdikleri Bates'in (1979) örneği bu kavramı netleştirmektedir.

"Bir hava kabarcığının küresel bir formda olması hava, su ve sabunun maddi niteliklerinden, kabarcığı üfleyen kişinin öncül etkisinden ya da kabarcığı üfleyen kişinin niyetinden 'kaynaklanmaz.' Temelde, hava

kabarcığının küresel formunun 'nedeni' biçimseldir; diğer bir deyişle 'yuvarlaklık, minimum yüzeyle maksimum hacme ulaşmak için mümkün olan tek çözümdür'" (akt. Altman ve Rogoff 1987).

Buradaki formel neden, bir sürecin ya da yapının düzenleyici gerekliliğinden doğmaktadır. Diğer bir anlatımla, bir sürecin veya yapının belirli bir şekilde organize olması, işlevselliğini ve organizasyonunu sağlamak için gerekli olan temel kurallar ve düzenlemelerle ilişkili olduğu anlamına gelmektedir. Doğa bilimlerindeki bu örnek, sosyal bilimlere, özelde psikolojiye transaksyonel yaklaşım aracılığıyla uyarlanabilir. Transaksyonel yaklaşım, insan eylemlerini ve ilişkilerini, bireysel aktörlerin niyetlerine veya tekil özelliklerine değil; bütünsel ve karşılıklı bağımlı süreçlere odaklanarak açıklamaktadır. Bu yaklaşım, bir olayın veya ilişkinin anlamının bireysel unsurların ötesinde, bütünün içsel yapısından kaynaklandığını öne sürmektedir (Altman ve Rogoff 1987). Örneğin, insanların güçlü bir aidiyet duygusu hissetmesi yalnızca bireysel psikolojik ihtiyaçlardan ya da grubun üyelerine sağladığı maddi faydalardan değil; grubun yapısal özelliklerinden, yani düzenleyici gerekliliklerinden kaynaklanır. Bir grubun kimliğinin kolektif bir anlam kazanması, bireylerin farklı aidiyetleri bir araya getirerek kimliklerini koruyabilmelerine olanak tanıyan bir "form" sunmaktadır. Grup üyeleri, birbirlerini tanımlayan ortak semboller, ritüeller veya normlar etrafında birleşerek, kendi bireysel özelliklerinden bağımsız bir kolektif kimlik inşa ederler. Tıpkı hava kabarcığının küresel formu gibi bir grup da biçimsel yapısı sayesinde farklı bireyleri kapsar ve onların kimliklerini korurken aynı zamanda bir bütün olarak varlığını sürdürür. Bu nedenle, bir toplumsal grubun varlığını sürdürebilmesinin ve üyelerine aidiyet hissi sunmasının asıl nedeni bireylerin psikolojik özelliklerinden çok, grup yapısının sunduğu biçimsel olanaklardır. Başka bir deyişle, aidiyet hissi oluşturan grup kimliği, bireylerin kendilerini tanımlayabileceği ve farklılıklarını koruyabileceği en az çatışmalı ve en kapsayıcı çözümdür. Başka bir örnek verilecek olursa, bir sınıf ortamında öğrenciler ve öğretmen arasındaki etkileşim, sadece bireylerin özellikleri veya niyetleri ile açıklanamaz. Bu etkileşim, sınıfın kurallarına, rollerine ve beklentilerine göre şekillenmektedir. Sınıfın işleyiş biçimi, bireylerin katkılarında ziyade, sosyal sistemin bir bütün olarak nasıl yapılandığına bağlıdır. Öğrenci-öğretmen ilişkileri, bireylerin ayrı ayrı eylemlerinden çok; eğitimsel sistemin örgütlenişine ve normlarına göre anlam kazanmaktadır. Buradaki formel neden, sınıfın bir öğrenme ortamı olarak etkili şekilde nasıl yapılandırılması gerektiğiyle ilgilidir. Formel neden, olayların ve ilişkilerin anlamını, bireysel unsurların ötesinde, bütünün yapısal örgütlenişinde aramaktadır. Böylece, bireylerin eylemleri, içinde bulundukları sosyal, fiziksel ve zamansal bağlamdan bağımsız olarak değil; bu bağlamların birer görünüşü olarak anlaşılmalıdır. Transaksyonel yaklaşım, formel nedenin kavramsal karşılığını, bireylerin ve çevrenin birbirinden ayıramaz şekilde ilişkilendiği bir sistem olarak görmektedir (Werner ve Altman 2000). Tıpkı hava kabarcığının küresel şekli gibi, bir sosyal sistemdeki etkileşimler de bireylerin tekil niyetlerinden çok, sistemin işleyişine ve organizasyonel gerekliliklerine bağlıdır.

Formel nedeni kullanma biçimleri araştırmalarda olguların farklı yönleriyle nasıl analiz edilebileceğine dair esnek bir çerçeve sunmaktadır (Werner ve ark. 2002). Formel neden aşağıdaki üç temel kullanım biçimi ile sınırlı olmamak üzere, aşağıdaki şekillerde kullanılabilir:

1. Görünüşler arasındaki örüntülerin incelenmesi: Araştırmacılar, olgular arasındaki ilişkilerin değişimini (sürekliliğini ve durağanlığını) zaman içinde analiz edebilirler. Psikolojide bu yöntem, gelişimsel psikoloji araştırmalarında yaygındır. Örneğin, bir çocuğun saldırgan davranışlarının okul yılları boyunca sadece bireysel özelliklerine ya da çevresel faktörlere indirgenmeden, bu iki faktörün zamanla nasıl karşılıklı etkileşimde bulunduğunu incelemek, davranışların nasıl değiştiğini ve sabit kaldığını anlamaya yönelik transaksyonel bir yaklaşımı ifade etmektedir.
2. Bütünleşikliği (coherence) ve eylemleri anlamlandırmak: Bütünleşiklik, transaksyonel görünümünün uyumlu bir şekilde birbirine geçmiş ve ayrılmaz bir bütün oluşturduğunu ifade etmektedir. Bireylerin davranışlarını daha geniş bağlamlara yerleştirerek, insanların belirli durumlarda "anamlı" eylem kalıplarını nasıl sergiledikleri incelenebilir. Örneğin, sosyal psikolojide grupların kriz anlarında nasıl organize olduklarını incelemek bu kullanıma iyi bir örnek olabilir.
3. Araştırma stratejisi olarak formel nedenin ve etkin nedenin birleştirilmesi: Bu kullanım, olguların sadece karşılıklı ilişkilerini değil, aynı zamanda bu ilişkilerin altında yatan etmenleri de dikkate almaktadır. Bu yaklaşım, nedenselliğin farklı katmanlarını anlamayı hedefleyen araştırmalar için uygundur. Örneğin, çevre psikolojisi bağlamında apartman sakinlerinin sosyal etkileşimlerini dönüştüren faktörlerini incelerken site içi, apartman içi ve evler arası mekânlarda hangi dinamiklerin değiştiğini ya da sabit kaldığını araştırmak, iki farklı nedensellik türünün birleştirilmesini gerektirir. Bu üç yaklaşımın birleşimi, özellikle psikoloji gibi çok boyutlu araştırma alanlarında hem deneyimin anlamını hem de nedensel ilişkileri anlamak için kullanılabilir (Werner ve ark. 2002).

Formel açıklamalar, özneliği incelemeyi mümkün kılmaktadır. Çünkü bu açıklamalar yalnızca tekil neden-sonuç ilişkilerine değil; çoklu örüntüler ve bu örüntülerin belirli bir bağlam içinde nasıl organize olduğuna odaklanmaktadır. Klasik nedensellik anlayışı, genellikle nedenlerin doğrudan sonuçlara yol açtığı determinist bir bakış açısı sunarken, formel açıklamalar ilişkilerin dinamik yapısını, zamansal ve bağlamsal koşulları dikkate alarak daha ayrıntılı bir analiz yapmayı olanaklı kılmaktadır. Bu analiz, bireylerin öznel deneyimlerine, durumların ve olayların bağlamsal örüntülerine göre anlam kazandırmaya odaklanmaktadır. Örneğin, bir mahalle sakininin mahalledeki bir projeye yönelik karar alma süreci yalnızca muhtarın davranışları ile değil; aynı zamanda bireyin o dönem yaşadığı kişisel sorunlar, çevresindeki sosyal ilişkiler, mahallenin fiziksel yapısı ve bireyin bu durumu nasıl algıladığı ve değerlendirdiği gibi çok sayıda değişkenle ilişkilidir. Formel açıklamalar, bu süreçte tek bir etkeni belirleyici kabul etmektense; kişinin içinde bulunduğu örüntülerin nasıl birbirini etkilediğini ve kişinin öznel deneyiminin bu bağlamda nasıl şekillendiğini anlamaya olanak tanımaktadır. Böylece formel açıklamalar, insan davranışlarına dair basit determinist yaklaşımların ötesine geçerek, kişisel perspektifleri ve bireyin çevresiyle kurduğu çok katmanlı ilişkileri kapsamlı bir şekilde analiz etmeyi mümkün kılmaktadır (Werner ve ark. 2002).

Ayrıca, formel açıklamalar, öznenin bireysel deneyimlerini değerlendirmek için bir araç sunmaktadır. Çünkü bir olgunun yalnızca dışsal etkilerle değil; aynı zamanda kişinin kendine özgü bakış açısıyla nasıl algılandığına odaklanmaktadır. Bu yaklaşımla sosyal bilimlerde öznellik ve anlam yükleme süreçleri, statik ya da yüzeysel bir analizden ziyade bireyin kendine özgü örüntüleri ve bunların daha geniş sosyal yapı ile etkileşimi çerçevesinde daha derinlemesine incelenebilir. Öznellik kavramı bireyin deneyimlerinin yalnızca o ana özgü değil; zamansal olarak şekillenen bir süreç olduğunu ima etmektedir. Bireylerin deneyimleri geçmiş, şimdi ve gelecekle iç içe geçmiştir. Örneğin, travma yaşamış bireyin o ana dair hisleri, geçmiş deneyimlerinden ve geleceğe yönelik beklentilerinden etkilenebilir. Bir kişinin geçmişte yaşadığı olumsuz bir deneyim, gelecekte benzer bir durumla karşılaştığında kaygı yaşamasına neden olabilir. Transaksiyonel yaklaşım, bu zamansal bileşenlerin birbirine nasıl bağlı olduğunu anlamaya çalışmaktadır (Werner ve ark. 1985, Werner ve Haggard 1985).

Transaksiyonel yaklaşım, zamansal niteliklerin (örn., hız, süre, ritim) olguların ayrılmaz bir parçası olduğunu savunmaktadır (Altman ve ark. 1987). Bu zamansal nitelikler olguların dışında meydana gelen bağımsız varlıklar değildir. Daha ziyade olgulara içkin bir özellik, olayların ve süreçlerin doğal bir görünüşü olarak değerlendirilmektedir (Hesse ve ark. 1988). Bu yaklaşım, olayların ve süreçlerin zamanla nasıl ilişkilendiğini ve birbirini nasıl etkilediğini incelemek için, zamansal nitelikleri olayların doğasında var olan özellikler olarak değerlendirmektedir. Bu sayede, olaylar kendi bağlamında, doğal akışı içinde analiz edilerek daha bütüncül bir anlayışa yaklaşılmaktadır. Zamansal nitelikler sosyal ilişkilerin, mekânsal özelliklerin çeşitli yönlerini incelemek çeşitli transaksiyonel yaklaşım temelli araştırmalarda kullanılmıştır (Werner ve ark. 1985, Werner ve Haggard 1985, Karasu ve Cesur 2023). Bu çalışmaların ortak yanı zamansal niteliklerin incelenen olguya içkin nitelikler olduğu varsayımının kabul edilmesidir.

Zamansal nitelikler, insan deneyiminin geçmişi, bugünü ve geleceği içeren çok boyutlu bir alan olarak anlaşılmasını sağlamaktadır. Örneğin, Werner ve arkadaşları (1985), evlerin zamansal özelliklerinin psikolojik, sosyal, kültürel ve fiziksel yönleriyle içsel bir bağ içinde olduğunu öne sürmüşlerdir. Buna göre zamansal çerçeve, mekânın lineer (doğrusal) ve döngüsel (yinelenen) boyutlarını ve zamansal belirginlik, ölçek, hız ve ritim gibi temel özelliklerini kapsamaktadır. Söz gelimi, doğrusal zaman, evlerin kullanımlarının ve anlamlarının geçmişten bugüne ve geleceğe değişimini ifade ederken; evlerin döngüsel zamanları günlük yaşam, iş, mevsimsel, tarımsal gelişmeleri ve dini ritüelleri içermektedir. Bu zamansal nitelikler, evin taşıdığı anlamların ve evle kurulan ilişkilerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Zamansal niteliklerin sosyal ilişkilerin düzenlenmesi bağlamında mahremiyet konusu üzerinden izleri de sürülebilir. Mahremiyet, bireylerin sosyal etkileşimlerde sergiledikleri açıklık ve kapalılık gibi sınırları tanımlayan süreçlerle yakından ilişkilidir ve bu sınırlar açıklık-kapalılık (openness-closedness) ve durağanlık-değişim (stability-change) diyalektiklerine göre işlemektedir (Altman ve ark. 1981, Werner ve Altman 1998). Transaksiyonel yaklaşımın öngördüğü gibi, mahremiyetin bu yönleri bireylerin yalnızca statik değil, zamana ve duruma göre esnek ve değişken bir şekilde sınırlarını ayarlamalarına olanak tanımaktadır. Bu diyalektiklerin işleyişi, insanların sosyal etkileşimde aradığı deneyimlerin hem farklı hem de sabit olması arzusuyla ilişkilidir (Altman 1975, Altman ve ark. 1981, Margulis 2011). Bireyler bazen yakın ilişki ve temas arayışında olurken; bazen de kendilerini dış dünyadan izole etmeyi ve yalnız kalmayı tercih edebilirler. Benzer şekilde, bazı durumlarda istikrar ve devamlılık isterken, diğer durumlarda değişim ve yenilik ararlar.

Bu süreçte dikkat çeken önemli bir nokta, diyalektiklerin sosyal etkileşimin ideal veya nihai bir durumuna ulaşma amacı taşımadığıdır (Altman ve ark. 1981). Bu bakımdan, bireylerin mahremiyet düzeylerini düzenlemeleri sürekli bir uyum ve denge arayışını gerektirir. Zamanla değişen sosyal koşullara, bireyin içsel

durumlarına ve karşısındaki kişinin ihtiyaçlarına göre, açıklık ile kapalılık arasında geçişler yapılır. Transaksiyonel bir bakış açısıyla, bireylerin mahremiyetlerini ve mesafelerini sürekli olarak düzenlemesi, sosyal etkileşimlerin değişen dinamiklerine uyum sağlamak adına gerekli bir stratejidir. Bu yaklaşımın etkili bir örneği, kişilerin günlük yaşamlarında iş ortamında daha açık, özel yaşamda ise daha kapalı bir tutum sergilemesidir. Bu şekilde sosyal beklentilere ve duruma göre uyumlu bir denge sağlanmış olmaktadır (Altman ve ark. 1981, Werner ve Altman 1998).

Transaksiyonel yaklaşım, insanların deneyimlerinin için “olayları” analiz etmenin en uygun yol olduğunu savunmaktadır (Altman ve Rogoff 1987, Hesse ve ark. 1988). Olaylara yönelik bu yaklaşımda, bireyin psikolojik süreçleri, sosyal ilişkileri, fiziksel ortamları ve zamansal niteliklerinin ayrılmaz bir bütün olarak ele alınması kolaylaşmaktadır (Werner ve ark. 2002). Örneğin, çocukların oyun oynarken geliştirdikleri sosyal ilişkiler sadece bireyler arası etkileşimle değil, aynı zamanda fiziksel ortamla (örn., oyun alanının yapısı) ve zamansal niteliklerle (örn., oyun alanındaki olayların hızı) de şekillenir.

Transaksiyonel yaklaşımda her olay veya olgu, birbirinden ayıramayan dört görünüş aracılığıyla incelenmektedir.

1. Diğer insanlar; sosyal çevremizdeki insanlar (aile, arkadaşlar, meslektaşlar) ve sosyal bağlamlardır (okul, iş ortamı, mahalle).
2. Psikolojik süreçler; bireyin düşünceleri, duyguları, motivasyonları, bilişleri ve davranışlarıdır.
3. Fiziksel ortam; insanların yaşadığı veya etkileşimde bulunduğu mekânlardır (ev, şehir, doğa).
4. Zamansal nitelikler; olayların gerçekleştiği zamansal çerçeve (geçmiş, şimdi, gelecek) ve ritmik unsurlardır (tempo, süre, değişim) (Altman ve Rogoff 1987, Werner ve ark. 2002).

Transaksiyonel yaklaşımın birbirinden ayıramayan dört görünüşü bir örnekle somutlaştırıldığında, örneğin bir çocuğun okul başarısını ele almak için yalnızca bireysel yeteneklere odaklanmak yeterli değildir. Başarının anlamlandırılabilmesi, öğretmen-öğrenci ilişkileri (sosyal bağlam), öğrencinin motivasyonu (psikolojik süreç), sınıf ortamı (fiziksel mekân) ve eğitim sürecinin ritmi (zamansal faktörler) gibi dört görünüşün karşılıklı etkileşimiyle birlikte değerlendirilmesini gerektirir. Bu görünüşlerin her biri, süreci anlamlandırmada bir diğerine bağımlıdır; dolayısıyla transaksiyonel yaklaşım çerçevesinde hiçbir görünüş tek başına ele alınıp analiz edilemez (Altman 1993). Başarı ancak bu görünüşlerin bir araya gelerek oluşturduğu bütünsel yapıda açıklanabilir.

Altman ve Rogoff (1997), “parça” veya “bileşen” yerine “görünüş” (aspect) terimini kullanarak, bu dört boyutun birbiriyle içsel olarak bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır. Buradaki temel fikir, bir olguyu anlamak için bütünün nasıl işlediğine bakmaktır. Bir görünüşün anlaşılması, diğer görünüşlerle olan ilişkisini analiz etmeyi gerektirmektedir. Örneğin, orkestra metaforu kullanıldığında, yalnızca bir çalgıyı veya şefi incelemek yetersizdir. Senfoninin anlamı, tüm çalgıların, şefin yönetiminin ve performans sırasında izleyicilerin deneyimlerinin bir arada nasıl işlediğine bağlıdır. Orkestra, bir bütündür ve her görünüş diğerinin işlevine anlam katmaktadır.

Yukarıda değinildiği gibi formel neden, bir olgunun yapısal ve ilişkisel düzenini anlamaya yönelik bir yaklaşımdır. Bu kavram, olguların yalnızca neden-sonuç ilişkileri içinde değil; bütünsel örüntüler çerçevesinde betimlenmesini önermektedir (Altman 1993). Transaksiyonel yaklaşımda zaman, sosyallik ve koşullar bağlamında örüntüler değişebilir. Bu nedenle araştırmacıların bu değişimlere duyarlı olması gerekir (Werner ve ark. 2002). Örneğin, bir mahalledeki komşuluk ilişkileri sadece bireylerin sosyal normlara uyup uymamasıyla açıklanamaz. Bu ilişkiler, komşular arasındaki etkileşimlerin karşılıklı olarak zamanla değişmesine, mahalledeki fiziksel koşullara ve sosyo-ekonomik çevreye bağlıdır. Bu gibi durumlarda formel neden, mahalledeki ilişkileri betimlemek için kullanışlı bir araç sunmaktadır.

Psikolojik süreçler, bireylerin başkalarıyla ve çevreleriyle nasıl etkileşim kurduğunu anlamamızı sağlamaktadır (Werner ve ark. 2002, Werner 2003). Örneğin, bir grubun üyesi olan kimsenin grubun lideriyle ve diğer üyelerle kurduğu ilişkiler, onun grup içi performansını ve bağlılığının gelişimini etkiler. Bu süreçler sadece birey ve çevresi arasındaki statik bir bağ değil; zamanla değişen dinamik bir yapı olarak incelenmelidir. Zaman, mekân ve sosyal koşullar, psikolojik süreçlerin nasıl değiştiğini anlamada kritik öneme sahiptir. Grubun üyesi evde sakin ve rahat hissederken, kalabalık bir grup toplantısında gergin ve kaygılı hissedebilir. Bu durum, bağlamların psikolojik süreçleri nasıl şekillendirdiğini göstermektedir.

Örnek Transaksiyonel Yaklaşım Çalışmaları

Transaksiyonel yaklaşımın doğrudan kullanıldığı ya da transaksiyonel perspektiften yararlanan birçok psikoloji temelli yaklaşım ve araştırma söz konusudur (Lewin 1936, Harré ve Secord 1972, Barker ve ark. 1978, Werner 2003). Ancak makale kapsamında bunlardan birkaçı ana hatlarıyla tarif edilecektir. Bu çalışmalardan ilki olan Oxley ve arkadaşlarının (1986) gerçekleştirdiği “Christmas Street” çalışması, ABD’de Noel döneminde ve yaz aylarında bir yerleşim birimindeki sosyal ilişkiler, sokağa bağlılık ve fiziksel çevreyi karşılaştırmayı amaçlamıştır. Araştırmada nicel ve nitel yöntemler birlikte kullanılmış, çoklu veri toplama tekniklerinden faydalanılmıştır. Örneğin, sokak sakinlerine kapsamlı anket formları uygulanarak komşuluk ilişkileri ve Noel etkinliklerine katılım düzeyleri değerlendirilmiştir. Araştırmacılar, katılımcıların evlerinin ön bahçelerini (fiziksel çevreyi) fotoğraflayarak çevresel farklılıkları analiz etmişlerdir. Noel kutlamalarına aktif katılan ve katılmayan sakinlerle yarı-yapılandırılmış görüşmeler yapılarak detaylı bilgiler toplanmıştır. Bu açıdan araştırma, katılımcı gözlem ve farklı analiz teknikleri ile zenginleştirilmiş çok yönlü bir tasarıma sahiptir.

Çalışmanın sonuçları, yaz ve Noel dönemleri arasındaki sosyal ilişkiler ve fiziksel çevre kullanımı açısından farklılıkları ortaya koymuştur. Noel hazırlıkları sırasında komşular arasındaki sosyal etkileşimlerin arttığı, yaz dönemindeyse bu ilişkilerin büyük ölçüde azaldığı gözlemlenmiştir. Yazın sınırlı etkileşimde kalan bireyler, Noel döneminde daha akıcı ve yoğun sosyal ilişkiler geliştirmiştir. Noel’de en yoğun süslemeleri yapan bireylerin, komşularıyla güçlü sosyal bağlara sahip oldukları ve Christmas Street geleneğine daha olumlu yaklaştıkları görülmüştür. Yazın ise ön bahçelerdeki aktivitelerin daha bireysel amaçlara (örn., kişisel zaman geçirme) hizmet ettiği belirlenmiştir.

Christmas Street çalışması, sosyal ilişkilerin, psikolojik bağlanmanın ve çevresel davranışların zamanla nasıl değişiklik gösterdiğine dair önemli sonuçlar sunmaktadır. Araştırmacılar, Noel döneminde fiziksel çevre kullanımı, sosyal ilişkiler ve psikolojik süreçler arasında bir uyum (congruence) olduğunu, ancak bu uyumun yaz aylarında zayıfladığını ortaya koymuşlardır. Bu çalışma, farklı zaman dilimlerinde çevreyle etkileşim ve sosyal ilişkiler arasında örüntüler olduğunu göstererek, çevre psikolojisi ve sosyal psikoloji alanında önemli bir katkı sağlamaktadır.

Transaksiyonel yaklaşım temelli bir başka çalışmada, okula yürüyerek gitmenin önündeki engellere dair algılar, beşinci sınıf öğrencileri ve bu öğrencilerin ebeveynleri ile araştırılmıştır (Napier ve ark. 2011). Katılımcılar üç farklı topluluktan seçilmiştir: a) Yürünebilir yeni şehirci topluluk (okulun merkezi bir konumda olduğu ve yaya dostu olarak tasarlandığı topluluk). b) Karma topluluk (yaya dostu özelliklere sahip ancak okula yürüyerek ulaşımın kısmen zorlaştığı bir bölge). c) Daha az yürünebilir topluluk (yürümeyi teşvik etmeyen, çıkmaz sokakların yoğun olduğu ve yaya ulaşımının kısıtlandığı tipik banliyö bölgesi).

Araştırmada, çocukların ve ebeveynlerin okula yürüyerek gitme konusunda algıladıkları engeller ölçülmüştür. Ebeveynler ve çocukların engelleri algılama düzeyleri arasındaki farklılıklar, topluluklar arası karşılaştırmalar ve bu faktörlerin beden kitle indeksi üzerindeki etkileri incelenmiştir. Ebeveynler ve çocuklar genel olarak yürüyüşe engel oluşturan faktörler konusunda aynı fikirde olmuştur. Ancak, daha az yürüyen topluluklarda yaşayan ebeveynlerin, çocuklara kıyasla engelleri çok daha olumsuz algıladıkları tespit edilmiştir. Yürünebilir topluluktan daha az yürünebilir topluluğa geçildikçe, yürüyüşe engel algısının arttığı görülmüştür. Yürünebilir topluluktaki çocukların, diğer topluluktaki çocuklara göre daha fazla yürüdüğü ve beden kitle indekslerinin daha düşük olduğu belirlenmiştir.

Bu çalışma, okula yürüyerek gitmenin sadece bireysel bir tercih olmadığını, bu davranışın psikolojik, sosyal, çevresel ve siyasi bağlamlarla iç içe olduğunu ortaya koymaktadır. Yürünebilir alanların tasarımının çocukların fiziksel aktivite düzeyleri üzerinde önemli etkisi bulunduğu ve daha düşük beden kitle indeksine katkı sağladığı vurgulanmaktadır. Araştırma, bireysel tercihin ötesinde, çevresel koşulların ve topluluk tasarımlarının çocukların hareketliliği ve sağlıkları üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir.

Son örnek ise tarafımızca yürütülmüş olan insanların zamansal deneyimlerini, zamanı ve mekânı kendileme süreçleri üzerinden inceleyen çalışmadır (Karasu 2021). Kendileme “bir kişinin bir şeyi kendisine ait olarak görmesi ya da ait kılması eylemi ya da sürecidir” (Graumann 1976, s. 113); bu kavram, insanın dışsal ve kontrol edilemeyen unsurları, tanıdık hâle getirme ve bu unsurlara anlam yükleme süreçlerini ifade etmektedir. Bu süreç, insanların çevresindeki dünyayı daha anlaşılır ve kabul edilebilir kılmak için başvurdukları bir dizi bilişsel, duygusal ve davranışsal çabayı içermektedir. Araştırmada, transaksiyonel yaklaşımın rehberliğinde, yarı-yapılandırılmış soru formları ile katılımcılarla ikişer görüşme yapılmıştır. Veriler, transaksiyonel sürecin dört temel görünüşünü (psikolojik süreçler, zamansal nitelikler, sosyal çevre ve fiziksel çevre) kapsayan şablon analizi yöntemi ile çözümlenmiştir.

Zamanın geçiş hızı, bireylerin belirli bir zaman diliminde gerçekleştirdiği bilinçli bilgi işleme yoğunluğuna bağlı olarak şekillenen bir olgudur (Flaherty 2018). Eğer bu yoğunluk yüksekse zamanın yavaş geçtiği; düşüğe hızlı geçtiği ve ortalama bir yoğunlukta ise zamanın normal bir hızda aktığı anlaşılmaktadır. Ancak, kendileme süreçlerinin ve zamanın algılanan geçiş hızının özelliği, bu dinamiklerin karmaşık bir yapı sergilemesine yol açmaktadır. Burada, kendileme süreçleri zamanın farklı algılanan geçiş hızlarında çok yönlü bir işlev üstlenmektedir. Başka bir deyişle, kendileme süreçleri benlik ile durum arasındaki ilişkiye bağlı olarak standart zamansal birim başına düşen deneyim yoğunluğunu (bilinçli bilgi işleme yoğunluğunu) etkileyebilmektedir. Değişimin yönüne göre zamanı algılama biçimi de şekillenmektedir. Eğer kendileme süreçlerinde, bilişsel kaynakların zamana daha fazla yönlendirmesiyle deneyim yoğunluğunu artırıyorsa, zaman yavaş geçiyor olarak algılanmaktadır. Aksine, kendileme süreçleri bu yoğunluğu azaltıyorsa, zaman hızlı geçiyor olarak değerlendirilmektedir. Kendileme süreçleri, deneyim yoğunluğunu olağan seviyelerde tutuyorsa, zaman normal akışında hissedilmektedir. Bu sonuçlar, kendileme süreçlerinin deneyim çeşitliliğini artıran dinamik ve çok yönlü doğasını vurgulamaktadır. Ayrıca, kendileme süreçlerinin transaksyonel bütünlükteki dört görünüş (psikolojik süreçler, zamansal nitelikler, sosyal çevre ve fiziksel çevre) arasındaki karmaşık ilişkilerle nasıl işlev gösterdiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Zaman ve mekânı kendileme süreçleri, temelde psikolojik süreçler olarak görülmesine rağmen, bu iki tür kendilemenin aslında transaksyonel yaklaşımın dört görünüşünün iç içe geçmiş bir bütünsellikte gerçekleştiğini göstermektedir. Bu bağlamda, kendileme süreci, bireyin psikolojik özellikleri, sosyal etkileşimleri, mekânsal koşullar ve zamansal unsurların birleşimi çerçevesinde şekillenmektedir. Bütünsellik vurgusu, insan davranışlarını anlamının psikolojik faktörlere odaklanmakla sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Sosyal bir olguya bütüncül yaklaşım, insan davranışlarının zamansal ve mekânsal niteliklerden, hatta bazen diğer insanların gerçek veya hayali varlıklarından bağımsız bir şekilde, bağlamdan kopuk meydana gelmediğini vurgulamaktadır.

Açmazlara Yönelik Çözüm Yolları

Transaksyonel yaklaşım ile teorik bilgilerin ve örnek araştırmaların ardından, bu yaklaşımın makalenin ilk bölümünde sıralanan açmazlara nasıl çözüm yolları sunabileceği aşağıda açıklanmıştır.

Bütünselliğin Anlaşılması Vurgusu

Transaksyonel yaklaşım, insan deneyimini parçalara indirgemekten kaynaklanan bütünsellik kaybı sorununa bir çözüm sunabilir. Bu görüşe göre birey ve çevre, birbirinden bağımsız parçalar olarak değil; iç içe geçmiş, karşılıklı etkileşimlerle tanımlanan bir bütünün parçaları olarak ele alınmaktadır. Transaksyonel yaklaşım, insan deneyiminin, diğer insanlar, psikolojik özellikler, mekânsal çevre ve zamansal özellikler arasındaki etkileşimle anlam kazandığını öne sürerek, kartezyen felsefenin öne sürdüğü zihin-beden gibi ikilikleri reddetmektedir. Bu bütünsel bakış, deneyimleri yalnızca ayrı parçalar olarak görmektense dört görünüşün bir arada oluşturduğu bütünselliği incelemeyi sağlamaktadır.

Dinamikliğin Vurgulanması

Transaksyonel yaklaşım, insan deneyimini durağanlaştırma eğilimindeki Newtoncu zaman algısına alternatif olarak, zaman ve değişimi deneyimin ayrılmaz bir parçası olarak ele almaktadır. Newtoncu perspektifte, zaman evrensel ve değişmez bir yapıda olduğu için, insan ve çevresi arasındaki ilişkiler statik bir çerçeveye indirgenebilir. Oysa transaksyonel yaklaşım birey ile çevresinin dinamik ve karşılıklı etkileşimlerle şekillendiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, birey ve çevrenin birbirinden bağımsız olarak değil, zamanla evrilen bir örüntünün parçaları olarak anlaşılması gerektiğini öne sürmektedir. Transaksyonel yaklaşım, durağan bir deneyim algısını kırarak birey ve çevresi arasındaki etkileşimlerin zamanla değişebileceğini kabul etmektedir ve insan deneyimini bu değişime duyarlı bir bakış açısıyla ele almaktadır.

Karmaşıklığın Vurgulanması

Transaksyonel yaklaşım, insan deneyimlerinin karmaşık doğasını yansıtan ve deneyimlerin basit ilişkilere indirgenmesiyle ortaya çıkan karmaşıklık kaybı açmazına da güçlü bir çözüm sunabilir. Transaksyonel görüşe göre, birey ve çevresi birbirinden bağımsız varlıklar değil; her biri diğerini şekillendiren, sürekli etkileşim hâlinde olan bileşenlerdir. Bu yaklaşımla, birey ve çevresi arasındaki ilişki, tek yönlü bir nedensellikten ziyade karşılıklı bağımlılık ve çok katmanlı bir etkileşim olarak görülür. Böylece transaksyonel model, deneyimlerin karmaşıklığını ve çok boyutlu doğasını basitleştirilmiş ilişkilerden kurtararak, olayların ve süreçlerin yalnızca

bireylerin niyetlerinden ya da çevrenin özelliklerinden ibaret olmadığını, aksine her bir bileşenin bir diğerini nasıl derinden etkilediğini göstermektedir. Bu bağlamda, transaksyonel yaklaşım, bireylerin psikolojik süreçlerini, sosyal ve fiziksel çevre ile zamansal bağlam içinde analiz ederek insan deneyimini yeniden anlamlandırır.

Öznelliğin, Yerelliğin ve Anlamın Vurgulanması

Evrenselliğe ve nesnelliğe odaklanmanın, yerelliğin, öznenin ve anlamın karmaşıklığını kaybettirdiği eleştirisi, transaksyonel yaklaşımın sunduğu bütünlük perspektifle çözümlenebilir. Transaksyonel görüş, bireyi çevresinden ve kendi anlamlandırma süreçlerinden soyutlamadan değerlendirmektedir. Bu yaklaşım, her bireyin öznel deneyimlerini ve yerel bağlamlarını dikkate alarak yerelliğin, öznenin ve anlamın karmaşıklığını göz ardı etme riskine bir çözüm sunabilir. Diğer bir anlatımla, transaksyonel yaklaşım, bireylerin çevresel bağlamdaki öznel deneyimlerinin, nesnel olarak değerlendirilen çevresel koşullar ve toplumsal normlarla iç içe olduğunu savunmaktadır. Bu yaklaşım, öznenin genellikle göz ardı eden betimsel ve çıkarımsal analizlerin aksine, bireysel deneyimleri yerel ve kültürel bağlamda anlamlandırmaktadır. Ayrıca transaksyonel perspektif, insan deneyimini incelerken araştırmacının yalnızca gözlem yapan bir dış unsur olmadığını, araştırma sürecinde ele alınan insan deneyimin bir parçası olarak değerlendirildiğini kabul etmektedir. Bu bakış açısına göre, araştırmacının bireysel özellikleri (örn., geçmişi, kültürel arka planı, değerleri) deneyimi anlamlandırma sürecine etkide bulunmaktadır. Dolayısıyla, araştırmacı ve incelenen deneyim arasında karşılıklı bir transaksyon, diğer bir anlatımla dinamik bir etkileşim söz konusudur ve bu durum, araştırmacının rolünü daha öznel bir konuma taşımaktadır. Böylece, araştırmacının deneyimin sadece gözlemcisi değil, aynı zamanda bu deneyimi şekillendiren bir parçası olarak görülmesini sağlamaktadır. Transaksyonel yaklaşım, evrensellik adına, bireylerin farklı toplumsal ve kültürel koşullarını göz ardı eden nesnelci yaklaşımlar yerine, her bireyin çevresel koşullarıyla bütünlük bir yapıda değerlendirildiği bir analiz sunmaktadır. Tüm bunlarla birlikte transaksyonel yaklaşım, bireyin kimliği, duygusal durumları ve kültürel referanslarını göz önüne alarak daha zengin ve bağlamsal bir açıklama yapabilmektedir. Nesnel analizlerin yetersiz kaldığı, anlamın birey ve toplum arasındaki sürekli ve karmaşık etkileşimlerde şekillendiği durumlarda, transaksyonel yaklaşım bireysel deneyimlerin önemini ön plana çıkarmaktadır.

Bütünsel Sorunlara Çözüm Vurgusu

Sorunlara çözüm üretme kapasitesinin zayıflaması, modern toplumların karmaşık ve dinamik yapısını göz ardı eden indirgemeci yaklaşımların etkisiyle daha da derinleşmektedir. Bu bağlamda, transaksyonel dünya görüşü, birey ile çevre arasındaki karşılıklı bağımlı ve dinamik ilişkileri vurgulayan bütüncül bir bakış açısı sunarak sorunların çözümüne bir katkı sağlayabilir. Transaksyonel yaklaşım, bireylerin sorunları çözme kapasitesini yalnızca bireysel özellikler ve toplumsal koşullarla sınırlandırmak yerine; bu yaklaşımın dört görünüşünün karşılıklı etkileşiminden doğan bütünsel yapıyı dikkate almaktadır. Bu bütünlük bakış açısı, sorunun daha derin ve bağlamsal bir analizini sağlayarak, çözüm önerilerinin daha kapsayıcı olmasına imkân tanıyabilir. Transaksyonel yaklaşım, ayrıca çözüm üretme süreçlerinde toplumun farklı paydaşlarını bir araya getirerek, bireylerin çözüm önerilerini sahiplenme ve katılım kapasitelerini güçlendirebilir.

Kısa bir değerlendirme ile transaksyonel yaklaşımın temel perspektifi üç ana varsayıma dayanmaktadır: a) İnsanlar ve çevresel bağlamları, birbirini tamamlayan ve ayrılmaz bir bütün olarak kabul edilmektedir. Bu durum, unsurların ayrı ayrı tanımlanamayacağı anlamına gelmektedir. Tam tersine, birbirleriyle karşılıklı etkileşim içinde oldukları sürece anlam kazanmaktadırlar. b) Zamansal nitelikler, insan-çevre etkileşimlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Başka bir deyişle, ele alınan konunun ötesinde bağımsız bir varlık özelliği taşımaz. c) Transaksyonel yaklaşım, olayların ve olguların dinamik bir şekilde hem tekrar eden hem de benzersiz deneyimlere odaklanarak incelenmesini öngören formel nedeni benimsemektedir. Bu yaklaşım klasik nedensellik anlayışından farklı olarak, bir olayı tek bir neden-sonuç ilişkisiyle açıklamak yerine, farklı gözlemcilerin, katılımcıların ve bağlamların etkileşimli ilişkilerini önem vermektedir (Werner ve ark. 1985, Altman 1992).

Zamansal niteliklerin etkileşimlerdeki rolü, zamana ilişkin deneyimleri incelerken sosyal ve mekânsal bağlamların da göz önünde bulundurulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu yaklaşım, zaman-mekân arasındaki etkileşimleri anlamak için gerçekleştirilen psikolojik araştırmalarda uygulanabilir bir çerçeve sunmaktadır. Örneğin, bireylerin yaşadıkları mahallelere aidiyet hissetmeleri, sadece mekânsal faktörlerle değil, zaman içinde kurulan sosyal ilişkilerle de ilgilidir.

Transaksiyonel Araştırma Kılavuzu: Araştırmacılar İçin Yarı Yapılandırılmış Rehber

Transaksiyonel yaklaşım, çok yönlü bir araç olarak, çeşitli araştırma amaçları ve kapsamları doğrultusunda esnek bir şekilde kullanılabilir (Altman ve Rogoff 1987, Werner ve ark. 2002). Bu esneklik, araştırmacılara belirli bağlamlara, araştırma sorularına ve katılımcı gruplarına uygun olarak farklı uygulamaları seçme olanağı sunmaktadır. Transaksiyonel yaklaşımın bu özelliği, standart ya da en iyi bir uygulama modelinin olmadığını, aksine araştırmacının amacına uygun bir yaklaşımı belirlemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Werner ve arkadaşlarının (2002) da belirttiği gibi, bu yaklaşımın çok yönlülüğü, farklı yöntem ve uygulamaların gelişmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda transaksiyonel yaklaşım farklı olguların incelenmesinde araştırmacılara esneklik kazandırarak onları belirli bir yönetime bağlı kalmaktan kurtarabilir ve araştırmanın özgün amacına hizmet eden uygulamaların geliştirilmesine olanak tanıyabilir. Bu durum, araştırmacıların daha derinlemesine ve bütünsel analizler yapabilmesini ve transaksiyonel yaklaşımın, araştırmaların ihtiyaçlarına göre adapte edilmesini sağlamaktadır. Aşağıda, Altman ve Rogoff (1987) ile Werner ve arkadaşları (2002) tarafından sunulan literatürden yararlanarak ve kendi deneyimlerimiz doğrultusunda geliştirdiğimiz sekiz aşamalı bir kılavuz özetlenmektedir.

Adım 1: Araştırma Sorusu Geliştirin

Araştırmalar, genellikle belirli bir soru ya da sorgulama dizisiyle başlamaktadır. İlgilendiğiniz alan ne olursa olsun, başlangıç sorularınız araştırmanızın yönünü belirler. Araştırma sorusu insanların davranışları, mekânsal etkileşimleri, toplumsal ilişkileri veya psikolojik süreçleri gibi farklı konulara yönelik olabilir. Araştırma sorusunun başlangıçta transaksiyonel görünüp görünmemesi önemli değildir. Ancak daha sonra transaksiyonel yaklaşıma uygun olarak, başlangıçta araştırma probleminizin hangi boyutları içerdiğini ve bu sorunun sosyal, zamansal, mekânsal bir bağlama sahip olup olmadığını belirlemek önemlidir. Sorunuzu formüle ederken, kişisel ilgi alanlarınız, gerçek hayat gözlemlerinizi, araştırma geçmişinizi, literatürdeki boşluklar ya da karmaşık sonuçlar rehberlik edebilir. Bu sayede ilginizi çeken soruları kapsamlı bir transaksiyonel analizle derinlemesine inceleyebilirsiniz.

Adım 2: Araştırma Konunuzu Bütüncül Bir Yapıda Ele Alın

İncelemek istediğiniz olguyu transaksiyonel çerçevede dört temel boyutta düşünün: diğer insanlar, psikolojik süreçler, fiziksel çevre ve zamansal nitelikler. Bu aşamada, araştırma sorunuzun bütünsel yapısını belirleyerek, her bir boyutun diğerleriyle nasıl bir etkileşim içinde olduğunu değerlendirin. Bu, bütünsel düşünme sürecidir. Çalışmanız bir mekân ya da sosyal ilişkilere odaklanıyorsa, bu unsurların birlikte nasıl bir bütün oluşturduğunu göz önünde bulundurun. Bu yapılandırma süreci, araştırmanıza kapsamlı ve sistematik bir çerçeve sağlar. Böylelikle incelemek istediğiniz boyutlar arasındaki dinamikleri bütüncül bir perspektifle değerlendirebilirsiniz.

Adım 3: Araştırmanın Kapsamını Belirleyin ve Keşif Temelli Bir Yaklaşım Benimseyin

Araştırma sürecinin ilk aşamalarında mümkün olduğunca kapsamlı bir çerçeve oluşturun ve çeşitli perspektiflere açık olun. Transaksiyonel yaklaşım olguların farklı yönlerini keşfetmeye teşvik etmektedir. Bu süreçte verilerinizi toplarken ve analiz ederken yeni bilgiler ortaya çıkabilir. Keşfettiğiniz bu bilgiler araştırma sorularınızın kapsamını genişletmek ya da yeniden şekillendirmek için değerli fırsatlar sunabilir. Bununla birlikte araştırmanın ilerleyen aşamalarında odaklanmanız gereken özel yönleri belirleyin. Böylece hem teorik bir derinlik sağlanır hem de projenin uygulanabilirliği artabilir. Bu kapsamda araştırmacıya araştırma sürecinde esneklik ve çeşitlilik sağlayan teknikleri kullanmak yararlı olabilir. Bu açıdan transaksiyonel yaklaşımda yöntemsel eklektizmi sağlamak önemlidir.

Adım 4: Görünüşler Arasında Karşılıklı İlişkileri Tarif Edin

Transaksiyonel yaklaşımı oluşturan görüşlerin nasıl bağlantılı olduğunu ve karşılıklı olarak nasıl tanımlandığını anlamaya çalışın. Dört görünüşü bir çalışmada ele almak zorluklar barındırır da öne çıkan görünüş üzerinden ilişki kurmaya başlamak yararlı olabilir. Bazı durumlarda görüşler arasında bütünlük sağlamayabilir. Bu durum incelenen olguda, yöntemin uygulamasındaki bazı aksaklıklara işaret edebileceği gibi, olgunun karmaşık doğasını da gösteriyor olabilir. Araştırmacı tutarsızlıkları ortadan kaldırma eğilimine girmeden, çok yönlü yapıyı daha derinlemesine analiz etmeye çalışmalıdır.

Adım 5: Veri Toplama Sürecini Sürekli Gözden Geçirin

Veri toplama sürecini esnek ve yeniden değerlendirilebilir bir şekilde sürdürün. Bu aşamada, başlangıçtaki çerçeve veya sorular rehber olsa da veri toplarken ortaya çıkan yeni konulara açık olun. Özellikle arşiv materyalleri ve yarı yapılandırılmış görüşmeler kullanıldığında beklenmedik bilgilere ulaşma ve katılımcıların karmaşık görüşlerini keşfetme olasılığı artabilir. Bu durum görüşmelerin gerektiğinde tekrarlanması veya yeni katılımcıların sürece dâhil edilmesiyle mümkündür. Bu açıdan katılımcıların farklı anlamlandırmalar yapabilmeleri ve çeşitli bakış açıları sunabilmeleri için veri toplama sürecine açık uçlu sorular eklenmesi faydalı olabilir. Bu sayede veri zenginleştirilebilir ve bilgi çeşitliliği sağlanabilir. Nitel yöntemlerde kullanılan üçgenleme stratejilerinin araştırma desenine dâhil edilmesi son derece yararlı sonuçlar ortaya çıkarabilir. Özellikle, veri kaynaklarının, araştırmacı perspektiflerinin ve yöntemlerin çeşitlendirilmesi yoluyla farklı bakış açılarının bir araya getirilmesi, sonuçların daha zengin ve derinlemesine bir şekilde yorumlanmasına olanak tanımaktadır (Çoksan ve Üzümcüker 2023). Bu strateji hem içsel tutarlılığı sağlama hem de araştırma sorularına daha kapsamlı yanıtlar verme potansiyeline sahiptir. Örneğin, görüşme verilerinin gözlem bulguları ve arşiv araştırma analizleriyle desteklenmesi, araştırmacının çok boyutlu bir çerçevede ele alınmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla üçgenleme stratejilerinin etkin bir şekilde kullanımı, nitel araştırmalarda metodolojik çeşitliliği teşvik ederek hem teorik hem de pratik katkılar sunabilir.

Adım 6: Çoklu Perspektiflerle Bilgi Toplayın

Veri toplama aşamasında olgunun bütüncül bir resmini oluşturmak için farklı bakış açıları ve çeşitli katılımcılarla çalışın. Bu adım, bir olguyu farklı perspektiflerden anlamayı ve yorumlamayı sağlar. Bu nedenle çeşitli kültürel veya sosyal grupların katkılarının dikkate alınması önemlidir. Görüşmelerde katılımcıların özgün deneyimlerine ulaşmaya çabalayın. Başarılı bir transaksyonel yaklaşım çalışması katılımcıların olaylara yüklediği “anımları” derinlemesine keşfetmeye odaklanmalıdır. Bu, yalnızca gözlemlenen davranışları incelemekle kalmayıp, aynı zamanda katılımcıların bireysel ve kültürel bağlamları içinde olayları nasıl algıladıklarını anlamak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, araştırmacıların bu anlam katmanlarını açığa çıkarmaları araştırmalarının derinliğini ve geçerliliğini artıracaktır.

Katılımcılara ulaşırken sadece geleneksel görüşme yöntemleri değil, aynı zamanda bireylerin kendilerini gerçekten rahat hissedebilecekleri ortamlar/bağlamlar tercih edilmelidir. İster saha çalışması olsun ister laboratuvar çalışması olsun, araştırma ortamı son derece önemlidir. Burada bağlamlar/ortamlar, bireyin psikolojik deneyimlerini etkileyebilecek çevresel ve sosyal koşulları ifade etmektedir. Bu ortamlar, yalnızca fiziksel çevreyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda sosyal çevrede var olan ilişkiler, görevler, görevlerin niteliği, olayların gelişim sırası gibi özellikleri de içermektedir. Bağlam aynı zamanda katılımcının, içinde bulunduğu ortamı nasıl algıladığını, nasıl anlamlandırdığını ve yorumladığını da kapsamaktadır. Örneğin, bir araştırma katılımcısı kendini ev gibi tanıdık bir ortamda daha rahat hissederken, yeni bir laboratuvar ortamında yabancılaşma çekebilir. Bu aşinalık veya yabancılaşma hissi, o kişinin deneyimlerini doğrudan şekillendirerek psikolojik süreçlerin işleyişine katkıda bulunabilir. Bağlamın genel geçer bir geçerliliği varsayılmamalıdır. Her durumun kendine özgü bir anlamı ve etkisi olabilir. Dolayısıyla, psikolojik süreçleri anlamlandırırken bağlamların birbirinden farklı olduğunu unutmamak gerekir. Tüm bu faktörleri göz önünde bulundurarak veri yorumlamak, transaksyonel bir bakış açısının temelidir ve psikolojik süreçleri daha derinlemesine anlamayı sağlamaktadır.

Adım 7: Olguya Formel Nedeni Uygulayın

Transaksyonel proje geliştirme sürecinde, araştırmacıların odaklanması gereken kilit adım olayların neden-sonuç ilişkilerini veya olgular arasındaki ilişkileri eleştirel olarak değerlendirmektir. Bu süreçte, neden-sonuç ilişkilerine odaklanan etkin nedenin ötesine geçerek, formel neden ile olaylar arasındaki ilişki örüntülerini keşfetmek önemlidir. Bu açıdan görünüşler arasındaki örüntülerin zamana göre değişimini veya tutarlılığını inceleyin ve bu örüntülerin hangi koşullarda ortaya çıktığını anlamaya çalışın. Ayrıca, örüntüler arasındaki anlamlı bütünselliklerin ve karşılıklı ilişkilerin nasıl oluştuğunu gözlemleyerek olayları, bir bütünün görünüşleri olarak ele alın. Bu yaklaşım, araştırmacılara olayların yüzeyde görünen etkileri yerine, ilişkilerin nasıl anlamlı bir yapı oluşturduğunu anlamaları için bir yol sunar. Olayları analiz ederken, olayların sırasını ve bu sıralamanın anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde nasıl birleştiğini incelemek, projeye daha bütüncül bir bakış açısı kazandırır.

Araştırma sorusuna bağlı olarak formel nedeni ve etkin nedeni birleştirebilirsiniz. Bu yaklaşım, olgunun çeşitli bileşenleri arasındaki karşılıklı ilişkilerin daha kapsamlı anlaşılmasını sağlar. Böylece farklı zaman dilimlerinde

yapılan analizlerle, sosyal bağlam, fiziksel çevre ve psikolojik süreçler arasındaki karşılıklı etkileşimlerin nasıl bir yapı oluşturduğu ortaya konulabilir. Bu tür bir işleyiş transaksyonel bakış açısıyla olgular arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin incelenmesi için oldukça etkili bir yöntemdir.

Adım 8: Araştırmanın Derinlik ve Genişlik Dengesini Kurun

Bu aşamada, çalışmanın kapsamını belirlerken hangi transaksyonel yaklaşımın görüşlerine odaklanacağınızı ve her bir görüşü ne kadar ayrıntılandıracağınızı dikkatlice değerlendirin. Transaksyonel bir yaklaşıma göre en kapsamlı çalışmalar tüm görüşleri dengeli biçimde ele almalıdır. ancak daha odaklı projelerde bazı görüşlerin daha fazla vurgulanması, diğerlerinin ise ikincil plana alınması tercih edilebilir. Örneğin, bir araştırma, zamansal nitelikleri derinlemesine incelerken, transaksyonel yaklaşımın önem verdiği bir diğer görüş olan psikolojik özellikleri bu kadar derinlemesine içermeyebilir. Bu daraltma stratejisi, yalnızca belirli sosyal ilişkiler veya olaylara odaklanarak analizin derinleşmesini sağlar. Önemli olan, araştırmacının her çalışmada katılımcılar, süreçler, mekânlar ve zaman görüşlerinin nasıl ele alınacağı konusunda bilinçli seçimler yapması ve bu seçimlerin çalışmanın amacına uyumlu olmasıdır.

Sonuç

Kartezyen düalizm ve Newtoncu görüş, psikoloji bilimine sağlam bir epistemik zemin sağlasa da bu yaklaşımlar günümüz insanının karmaşıklığını ve bütünselliğini tam anlamıyla yansıtmakta yetersiz kalmaktadır. Bu durum, psikolojinin temel bileşenlerinin etkileşimlerini yeterince dikkate almayan statik bir anlayışa işaret etmektedir. Bununla birlikte, transaksyonel yaklaşım, bireylerin diğer insanlarla, psikolojik süreçlerle, fiziksel çevreyle ve zamanla olan etkileşimlerini incelemek için dört önemli görüşü bütüncül bir şekilde ele alarak bu sınırlamaları aşma potansiyeline sahiptir. Transaksyonel yaklaşım, bu dinamik örüntüleri inceleyerek, yalnızca teorik bir perspektif sunmakla kalmaz; aynı zamanda çeşitli bağlamlarda pratik çözüm önerileri geliştirmeye de olanak tanımaktadır. Bu yaklaşım, Kartezyen düalizm ve Newtoncu görüşün kısıtlayıcı etkilerine karşı daha esnek, bütünsel ve etkileşim odaklı bir yaklaşım sunarak psikolojide daha kapsamlı bir anlayış geliştirilmesine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Bu yönüyle, insan deneyimini daha derinlemesine kavrayabilmemiz için bir temel oluşturmaktadır.

Transaksyonel yaklaşım, psikolojide ana akım anlayışa alternatif sunan tek model değildir. Sosyal inşacılık ve eleştirel söylem analizi gibi eleştirel yaklaşımlar da insan davranışını anlamaya yönelik farklı modeller önermektedir (Burr 2003, Wodak ve Meyer, 2009). Bu yaklaşımlar, psikolojinin indirgemeci ve evrensel bilgi üretme iddialarına, bağlamsal ve tarihsel özgüllüğü göz ardı etmesine ve gerçek yaşam sorunlarıyla kurduğu zayıf ilişkilere yönelik eleştiriler sunmaktadır (Danziger 1994, Gergen 2012, Teo 2012). Transaksyonel yaklaşımın bu eleştirel perspektiflerle paylaştığı ortak zeminler kadar, onlardan ayrıldığı temel noktalar da disiplinin epistemolojik çeşitliliğini anlamak açısından önemlidir. Gelecekteki araştırmalar, transaksyonel yaklaşımın sosyal inşacılık ve eleştirel söylem analizi gibi yaklaşımlarla olan kesişimlerini, farklılaşmalarını ve potansiyel katkılarını detaylı bir şekilde inceleyerek, psikolojinin hem teorik hem de uygulamalı alanlarına yenilikçi perspektifler kazandırabilir.

Kaynaklar

- Altman I (1977) Privacy regulation: culturally universal or culturally specific? *J Soc Issues*, 33:66-84.
- Altman I (1990) Toward a transactional perspective: a personal journey. In *Environment and Behavior Studies: Emergence of Intellectual Traditions* (Eds I Altman, K Christensen K):225-255. Boston, MA, Plenum.
- Altman I (1992) A transactional perspective on transition to new environments. *Environ Behav*, 24:269-280.
- Altman I, Rogoff B (1987) World views in psychology: Trait, interactionist, organismic and transitional approaches. In *Handbook of Environmental Psychology* (Eds D Stokols, I Altman):7-40. New York, Wiley.
- Altman I, Vinsel A, Brown BB (1981) Dialectic conceptions in social psychology: An application to social penetration and privacy regulation. In *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol.14) (Ed L Berkowitz):108-160. San Diego, CA, Academic Press.
- Altman I, Werner CM, Oxley D, Haggard LM (1987) "Christmas Street" as an example of transactionally-oriented research. *Environ Behav*, 19:501-524.
- Arkonaç S (2004) Kartezyen olmayan özne, öteki, fail ve yerel gerçekliğin inşası. In *Doğunun ve Batının Yerelliği: Bireylik Bilgisine Dair* (Ed S Arkonaç):249-273. İstanbul, Alfa Yayınları.
- Arkonaç SA (1999) Psikolojide İnsan Modelleri. İstanbul, Alfa Yayınları.
- Arnett JJ (2008) The neglected 95%: why American psychology needs to become less American. *Am Psychol*, 63:602-614.

- Baker G, Morris KJ (1996) *Descartes' Dualism*. London, Routledge.
- Bandura A (1969) Social-learning theory of identificatory processes. In *Handbook of Socialization Theory and Research* (Ed DA Goslin):213-262. Chicago, Rand McNally.
- Barker RG (1968) *Ecological Psychology: Concepts and Methods for Studying the Environment of Human Behavior*. Stanford, CA, Stanford University Press.
- Barker RG, Wright HF, Schoggen MF, Barker LS (1978) *Habitats, Environments, and Human Behavior*. San Francisco, Jossey-Bass.
- Bechtel, R.B. (2010). Environmental psychology. In *The Corsini Encyclopedia of Psychology* (eds IB Weiner, WE Craighead). <https://doi.org/10.1002/9780470479216.corpsy0311>.
- Bronfenbrenner U (1979) *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, Harvard University Press.
- Brown D, Key B (2020) Descartes' dualism of mind and body in the development of psychological thought. In *Oxford Research Encyclopedia of Psychology* (Ed WE Pickren). Oxford, Oxford University Press.
- Burr V (2003) *Social Constructionism*. London, Routledge.
- Carminati L (2018) Generalizability in qualitative research: a tale of two traditions. *Qual Health Res*, 28:2094-2101.
- Cantley I (2015) How secure is a Newtonian paradigm for psychological and educational measurement? *Theory Psychol*, 25:117-138.
- Çoksan S, Üzümcü E (2023) Nitel verinin elde edilme sürecinde temel nitelikler. In *Nitel Araştırma Yöntemleri: Psikoloji Uygulama Örnekleriyle* (Eds H Peker-Dural, M Karasu):54-86. Ankara, Nobel Yayınları.
- Danziger K (1994) *Constructing the Subject: Historical Origins of Psychological Research*. New York, NY, Cambridge University Press.
- Descartes R (1641/1984) *Meditations on first philosophy*. In *The Philosophical Writings of René Descartes (Vol.2)* (Trans J Cottingham, R Stoothoff, D Murdoch):1-62. New York, Cambridge University Press.
- Dewey J, Bentley AF (1949) *Knowing and the Known*. Boston, Beacon Press.
- DiSalle R (2002) Newton's philosophical analysis of space and time. In *The Cambridge Companion to Newton* (Eds IB Cohen, GE Smith):33-56. Cambridge, Cambridge University Press.
- Evans IE, Llewellyn DJ, Matthews FE, Woods RT, Brayne C, Clare L, CFAS-Wales Research Team (2018) Social isolation, cognitive reserve, and cognition in healthy older people. *PloS One*, 13:e0201008.
- Flaherty MG (2018) An S-shaped pattern in the perceived passage of time: how social interaction governs temporal experience. *Lang Cogn*, 10:1-25.
- Gergen KJ, Gülerce A, Lock A, Misra G (1996) Psychological science in cultural context. *Am Psychol*, 51:496-503.
- Gergen KJ (2012) The social dimension of social psychology: A historical analysis. In *Handbook of the History of Social Psychology* (Eds AW Kruglanski, W Stroebe):137-157. Hove, UK, Psychology Press.
- Gezici Yağın M, Coşkan C (2021) Psikolojide yöntem sorunlarına eleştirel yaklaşım ve öneriler. *Psikoloji Çalışmaları*, 41:759-787.
- Gibson JJ (1979) *An Ecological Approach to Visual Perception*. Boston, Houghton Mifflin.
- Glassman WE, Hadad M (2018) *Psikolojide Yaklaşımlar* (Trans H Kaynak). Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Göregenli M (2003) Sosyal psikolojiden hareketle sosyal bilimlerde olgu-değer ilişkisi üzerine düşünceler. *Toplum ve Bilim*, 97:234-246.
- Göregenli M (2007) Şerif'ten sonra Türkiye'de sosyal psikolojinin 'sosyal'lığı ve sosyal sorumluluğu üzerine düşünceler. In *Muzaffer Şerif'e Armağan* (Eds E Aslıtürk, S Batur):217-240. İstanbul, İletişim Yayınları.
- Göregenli M (2021) *Çevre Psikolojisi: İnsan Mekân İlişkileri*, 5th ed. İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Graumann CF (1976) The concept of appropriation (aneignung) and modes of appropriation of space. In *Proceedings of the 3rd International Architectural Psychology Conference* (Ed P Korosec-Serfaty):113-125. France, Louis Pasteur University.
- Gulbenkian Komisyonu (2012) *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Bir Rapor*, 9th.ed. (Çeviri Ş. Tekeli). İstanbul, Metis Yayınları.
- Harré R, Secord PF (1972) *The Explanation of Social Behavior*. New York, Rowman & Littlefield.
- Heft H (2020) Ecological psychology as social psychology?. *Theory Psychol*, 30:813-826.
- Henrich J, Heine SJ, Norenzayan A (2010) The weirdest people in the world? *Behav Brain Sci*, 33:61-83.
- Hermans HJ (1988) On the integration of nomothetic and idiographic research methods in the study of personal meaning. *J Pers*, 56:785-812.
- Hesse BW, Werner CM, Altman I (1988) Temporal aspects of computer-mediated communication. *Comput Human Behav*, 4:147-165.

- Ittelson WH (1973) Environment perception and contemporary conceptual theory. In *Environment and Cognition* (Ed WH Ittelson):1-19. New York, Seminar.
- Jay M (2012) *Deneyim Şarkıları: Evrensel Bir Tema Üzerine Modern Çeşitlemeler* (Çeviri BE Aksoy). İstanbul, Metis.
- Karasu M (2021) *Zamanı ve mekânı kendileme ile zamansal deneyim arasındaki ilişkilerin incelenmesi* (Doktora Tezi). İstanbul, İstanbul Üniversitesi.
- Karasu M, Cesur S (2023) Kamusal mekânları kendileme ve zamansal deneyim arasındaki ilişkiler: transaksyonel bir keşif çalışması. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 43:110-130.
- Keller H (2018) Universality claim of attachment theory: children's socioemotional development across cultures. *Proc Natl Acad Sci USA*, 115:11414-11419.
- Koffka K (1935) *Principles of Gestalt Psychology*. London, Routledge.
- Lewin K (1936) *Principles of Topological Psychology*. New York, McGraw-Hill.
- Lewin K (1964) *Field Theory in Social Science*. New York, Harper.
- Levine M (2003) Times, theories and practices in social psychology. *Theory Psychol*, 13:53-72.
- Margulis ST (2011) Three theories of privacy: an overview. In *Privacy Online: Perspectives on Privacy and Self-Disclosure in the Social Web* (Eds S Trepte, L Reinecke):9-17. Berlin, Germany, Springer.
- McLaughlin KA, Hatzenbuehler ML (2009) Stressful life events, anxiety sensitivity, and internalizing symptoms in adolescents. *J Abnorm Psychol*, 118:659-669.
- Napier MA, Brown BB, Werner CM, Gallimore J (2011) Walking to school: community design and child and parent barriers. *J Environ Psychol*, 31:45-51.
- Newton I (1687/1999) *The Principia: Mathematical Principles of Natural Philosophy* (Trans IB Cohen, A Whitman A). Berkeley, University of California Press.
- Orlikowski WJ, Yates J (2002) It's about time: temporal structuring in organizations. *Organ Sci (Linthicum)*, 13:684-700.
- Oxley D, Haggard LM, Werner CM, Altman I (1986) Transactional qualities of neighborhood social networks: a case study of "Christmas Street". *Environ Behav*, 18:640-677.
- Peker-Dural H, Karasu M (2023) *Nitel Araştırma Yöntemleri: Psikoloji Uygulama Örnekleriyle*. Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Pepper SC (1942) *World Hypotheses: A Study in Evidence*. Berkeley, University of California Press.
- Pepper SC (1967) *Concept and Quality: A World Hypothesis*. La Salle, IL, Open Court.
- Robinson OC (2011) The idiographic/nomothetic dichotomy: tracing historical origins of contemporary confusions. *Hist Philos Psychol*, 13:32-39.
- Ryan RM, Deci EL (2000) Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *Am Psychol*, 55:68-78.
- Schultz DP, Schultz SE (2011) *A History of Modern Psychology*, 10th ed. Belmont, CA, Wadsworth.
- Skinner BF (1953) *Science and Human Behavior*. New York, Macmillan.
- Slife BD (1995) Newtonian time and psychological explanation. *Journal of Mind and Behavior*, 16:45-62.
- Stokols D, Altman I (1987) *Handbook of Environmental Psychology* (Vol. 1-2). New York, Wiley.
- Stokols D, Shumaker S (1981) People in place: a transactional view of settings. In *Cognition, Social Behavior and the Environment* (Ed J Harvey):441-488. Hillsdale, NJ, Erlbaum.
- Teo T (2012) Critical psychology. In *Encyclopedia of the History of Psychological Theories* (Ed RW Reiber):236-248. New York, Springer.
- Werner CM (1987) Transactional approach to neighborhood social relations. In *Interpersonal Processes* (Eds S Oskamp, S Spacapan):25-57. Newbury Park, CA, Sage.
- Werner CM (2003) Changing homeowners' use of toxic household products: a transactional approach. *J Environ Psychol*, 23:33-45.
- Werner CM, Altman I (1998) A dialectic/transactional framework of social relations: Children in secondary territories. In *Children, Cities, and Psychological Theories* (Eds D Gorlitz, HJ Harloff, G Mey, J Valsiner):123-154. Berlin, Walter de Gruyter.
- Werner CM, Altman I, Oxley D (1985) Temporal aspects of homes: a transactional perspective. In *Home Environments: Human Behavior and Environment: Advances in Theory and Research* (Vol.8) (Eds I Altman, CM Werner):1-32. New York, Plenum.
- Werner CM, Brown BB, Altman I (2002) Transactionally oriented research: examples and strategies. In *Handbook of Environmental Psychology* (Eds RB Bechtel, A Churchman):203-221. New York, Wiley.
- Werner CW, Haggard LM (1985) Temporal qualities of interpersonal relationships. In *Handbook of Interpersonal Communication* (Eds M Knapp, G Miler):59-99. Newbury Park, CA, Sage.

- Werner C, Altman I (2000) Humans and nature: insights from a transactional view. In Perspectives in Environment-Behavior Research: Underlying Assumptions, Research Problems, and Methodologies Theoretical (Eds S Wapner, J Demick, T Yamamoto, H Minami):21-37. New York, Kluwer.
- Wiggins BJ, Christopherson C D (2019) The replication crisis in psychology: an overview for theoretical and philosophical psychology. J Theor Philos Psychol, 39:202-217.
- Wodak R, Meyer M (2008) Methods of Critical Discourse Analysis. Thousand Oaks, CA, Sage.
- Wong TTY, Ho CSH (2017) Component processes in arithmetic word-problem solving and their correlates. J Educ Psychol, 109:520-531.

Yazarların Katkıları: Çalışmaya önemli bir bilimsel katkı sağlandığı ve makalenin hazırlanmasında veya gözden geçirilmesinde yardımcı olunduğu tüm yazar(lar) tarafından beyan edilmiştir.

Danışman Değerlendirmesi: Dış bağımsız

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Finansal Destek: Bu çalışma için finansal destek alındığı beyan edilmemiştir.

Authors Contributions: The author(s) have declared that they have made a significant scientific contribution to the study and have assisted in the preparation or revision of the manuscript

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: No conflict of interest was declared.

Financial Disclosure: No financial support was declared for this study.